

MAROSVÁSÁRHELYI FÜZETEK.

TUDOMÁNYOS ÉS SZÉPIRODALMI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

MENTOVICH FERENC.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

II.
FÜZET.

MAROSVÁSÁRHELY, 1858.

AZ EV. REF. TANODA BETŰIVEL.

KÖZLEMÉNYEK HUMBOLDT IROMÁNYAIBÓL.

PUSZTÁK ÉS SIVATAGOK.

II. A mi Amerika őslakóinak eredetét illeti, ha—mint némelyek hinni szeretik—az óvilág népeiből némely törzsek költöztek északi Ázsián keresztül Amerika nyugoti partjaira, s hideg égalyhoz szokva a magas Andes-hegyláncon délfelé nyomultak: ezen vándorlásnak oly úton kellett végbemeni, melyeken az új jövevényeket sem tejlő állatok, sem gabonanemek nem követhették. Vajjon midőn a Hionuk mélyen megrázott birodalma összeomlott, ezen hatalmas törzs odább nyomulása nem okozott-e China északkeleti részében és Koreában is népvándorlásokat, mely alkalommal mivel azsiaiak költözkhettek által az új continensre? Azon mérés s a nyelvösszehasonlítás által még kevésse támogatott nézet, hogy ezen jövevények pusztai lakók lehettek, kik előtt a földmivelés ismeretlen volt, képes a tulajdonképi gabonanemek feltűnő hiányát Amerikában kimagyarázni. Talán egyike azon papi gyarmatoknak, kiket mysticus álmadozások távoli ten-

geri utakra ösztönöztek, s a kikiről Japan népese-
désének története emlékezetes példát szolgáltat, ve-
tődött vészek által hajtatva Uj-california partjaira.

Ha tehát, a pásztorélet, ezen joltévő közép-
fokozat, mely a nomad vadászcserdákat a legelő-
dús földrészekhez csatolja s mintegy a földmive-
lésre előkészíti, Amerika őslakói előtt ismeretlen
maradt: ezen ismeretlenségből magából magyaráz-
ható ki Délamerika pusztáinak néptelensége. Annál
szabadabban fejlődhettek ki azokban a természet-
erők, különféle állat alakzatokban: szabad és csak
maga által van korlátozva ott a természet, minő a
növényélet az Orinoko melletti erdőségekben, hól
az oriás-törzsü borostyán és más fanemek, az em-
ber pusztító kezétől meglevén kimélve, csak a ku-
szó növények bújá feltörekvése által fenyegettetnek.
Aguti-k, kicsiny tarka-petyes szarvasok, páncélós
armadillok, melyek patkányhoz hasonlóan földbe vajt
menhelyéből fölrettentik a nyulat, tunya chiguirok
csapatai, szépen csikozott a levegőt elszagító pety-
megek, a nagy sörénytelen oroszláný, tarkapetyes
jaguarok (tigrisnek is hívják), melyek az általok leölt
ifjú bikát a dombra fel képesek voncolni—ezen és sok
más állatok száguldoznak a fanélküli síkságon.

Csaknem ezek által lakatva a nomad népcsor-
dákából, melyek különben is (az ázsiai indusok mód-
jára) a növényeledelt becsülik előbbre, egyet sem
lett volna képes magához láncolni, ha elszorva itt-
ott a pálmáknak egy neme: a mauritia található nem
volna. Messze földön ismerősök ezen jötevő életfa

előnyei. Az Amazon torkolatánál lakó eddigelő meg nem hódított gauraunoknak ez az egyedüli tápláléka. Midőn ezek számosabbak valának, nemcsak megcsonkított pálmafára mint oszlopokra építék magasan kunyhóikat, melyek padló gyanánt vizirányosan fekvő deszkakészítményekkel voltak ellátva, hanem (a mint a rege mondja) a mauritia levélszáraiból font gyékényeket feszítettek ki mesterségesen, egyik törzstől a másikig, hogy az esős évszakban, midőn a folyó köze el van öntve, majmok módjára fákon tartzkodhassanak. Ezen lebegő kunyhók részint agyaggal voltak betapasztva. A kunyhó nyirkos alzatán a nők házi szükségletekre, tüzet élesztettek. Ki éjnek idején a folyón elhajózott, látta a lángokat sorjában, a földtől elválva magasan, a levegőben fellobogni. A gauraunok fizikai s talán még erkölcsi függetlenségöket is, mai napig a puha fél-folyó turfaföldnek köszönhetik, mely fölött könnyű léptekkel sietnek ódább, s a fákon tartzkodásuknak, ezen magas szabadsághelynek, hová a vallásos rajongás egy amerikai stýlitát sem fog vezetni.

Azonban nemcsak biztos lakást, de különféle táplálékot is szolgáltat a mauritia. A növényi átváltozás azon korszakában, midőn a himvirágú pálmán a gyöngéd virágburok még ki nem hasadt, a törzsök belrésze zágohoz hasonló lisztet tartalmaz, mely mint a jatropha-gyökér lisztje, vékony, kenyérszeletekhez hasonló lapokban megszárittatik. A fa megforrott nedve adja a gauraunok édes részegítő pálmaborát. Tömöt pikkelyű gyümölcsei, melyek vöröslő

fenyűtobzokhoz hasonlítanak, mint a pisang s mint majd minden gyümölcsei a forró földövnék különbéféle élelemszereket szolgáltatnak: aszerint a mint azokat cukortartalmuk teljes kifejlődése után, vagy az előtt lisztűs állapotjokban használja az ember, Ekként találjuk az emberi szellemképzettség legalsó fokán (a rovarhoz hasonlóan, mely egyes virágrészekre van utasítva) egész néptörzs lételét csaknem egyetlen fához költetve.

Az új-continens felfedezése után a síkságok (Llanok) is lakhatókká lőnek. Hogy a közlekedés a tengerpart és Orinoko melléke közt annál könnyebb lehessen, itt-ott városok épültek a pusztá folyamai mellett. A mérhetlen téren mindenütt megkezdődött a baromtenyésztés. Napi járóföldekre egy mástól marhabőrrel fedett, kákából és szíjból font kunyhók emelkednek. Elvadult bikák, lovak és öszvérek számtalan csordái (az én utazásom békés korszakában másfél milliora becsülték azok számát) rajonganak itt-ott a pusztában. Az óvilági állatok ezen szaporasága valóban csudálatra méltó, ha elgondoljuk azon veszélyeket, melyekkel itt küzdeniök kell.

Midőn a felhőtlen nap függélyes sűgárai alatt a megszenesedett növénymez porrá változik, a keménynyé lett föld meghasad, mintha hatalmas földrengésektől lett volna megrázva. Ha ekkor ellenkező irányú légfolyamok érintik azt, melyek küzdelme forgó mozgás által egyenlítődik ki: a pusztá sajátos látmányra szolgáltat alkalmat. Tölcséralaku felhőképen, mely hegyével a földet érinti, emelkedik

fel a homok, a forgó szél megritkult légü, s vilánnal telt közepén: zugó. vitzölcsérhez hasonlóan, melytől a tapasztalt hajós előre retteg. Homályos, csaknem szalmaszinü févilágot vet a tetszőleg alábbszállott égboltozat az elpusztult mezőkre. A látkör hirtelen közelebb nyomul, szűkebb térre szorítja a pusztát, valmint a vándor kedélyét. A hév porfedte föld, mely felett ködszerűen elfátyolozott gözkör lebeg, növeli a nyomasztó légnérsékletet. A keleti szél hév földterületek fölött vonulván el, hűvöség helyett új meleget hoz magával.

A tócsák is, melyeket a megsárgult mauritia az elgözölgéstől eddig megvédett lassanként eltűnnek. Valamint a jeges északon az állatok a hideg következtében megmerevülnek, épen ily mereven szendereg itt mélyen eltemelve, a száraz agyagban a krokodil, és oriáskigyó. A szárazság mindenütt a halál hirdetője, és mégis a megtört fénysugarak játéka következtében mindenütt hullámzó vízfelület csalképe (delibáb) üldözi a szomjazót. Keskeny légszalag választja el a messzelévő pálmabokrot a földtől, a különböző mérsékletü, tehát különböző tömörségü légretegek érintkezése által támadt sugártörődés következtében van az felemelve. Sötét porfelhőbe burkolva, éhség és égető szomj által gyötörtetve, száguldoznak a lovak és szarvas marhák: ezek tompa bögéssel, azok hosszan kinyujtott nyakkal a széllal szemben szaglálodva, ha sikerülne a légvonat nedvessége által vagy egy közel lévő, még egészen el nem gözölgött tócsát fölfedezhetni.

Az öszvér más úton, sokkal óvatosabban igyekszik szomját enyhíteni. Egy gömbalaku a mellett sok bordájú növény a dinya-cactus, tüskés burka alatt nedvdús belet tartalmaz. Elölábával félre üti az öszvér a tüskéket, s csak azután merészli ajkait óvatosan közelíteni, s a tüskés növény hüvesítő nedvét meginni. De a merítés ezen élő növényi forásból néha veszélyes, nem ritkák a cactus-tüskék által megbénult állatok.

A szarvasmarhák és lovak még akkor sem lehetnek nyugalomban, midőn a nappal égető hevére bekövetkezik, az itt mindig egyenlő éjszakák hűvösége. Az alvás alatt temérdek szárnyas egerek vampir módjára kiszívják véroket, vagy keményen hátaikba kapaszkodnak, hól genyedő sebeket okoznak, melyekben mosquitok, hippoboscák, s a szuró rovarok, egész serege ütnek tanyát. Ily szenvedéstelyes életök van az állatoknak, ha a nap heve következtében a föld felületéről eltűnik a víz.

Midőn végre hosszas szárazság után bekövetkezik a jótévő esős évszak, hirtelen megváltozik a jelenet a pusztában: az addig felhőtlen ég sötétkék szine világosabb lesz. Éjnek idején alig vehetni észre a fekete foltot a déli kereszt csillagzatában; a magellanféle felhők szelid fosforszerű fénye kialszik, sőt a sas és kigyóhordozó csillagzatai is reszketőbb, és kevésbé planetai fénynyel világitanak. Egyes felhők tűnnek fel délen messzelévő hegyek gyanánt, függélyesen fölemelkedve a láthatáron. Az egyre szaporodó gőzök ködszerűen terülnek el a levegőben. A távol mennydörgés az éltető eső hírnöke.

Alig nedvesül meg a föld felülete, s a pusztát különböző növények, fűvek vonják be. A sugarak befolyására fölemelik a mimozák aléltan szendergő leveleiket, s a madarak kora énekével, valamint a vízi növények nyíló virágaival üdvözlik a kelő napot. A lovak és szarvasmarhák az élet telyes élvezetében legelésznek most. A magasan felnőtt fűben a foltos jaguár rejtezik, mely biztos menyhelyében kémkedve és ugrása távolát gondosan kimérve, macska módjára, mint az azsiai tigris ragadja meg az előtte elmenő állatokat.

Látni néha — így beszélnek a bennszülöttek — a mint mocsárok partjain a megnedvesült agyag lassan és göröngyenként fölemelkedik. Erős zugással, minő a kisebb mocsár-vulkánok kitörése alkalmával szokott halszani, a felszakadt föld magasan a levegőbe dobódik, ki ismeri e jelenséget kerüli azt, mert az első zápor által tetszhalottaiból felébresztve, egy oriai vizikigyó, vagy páncélos krokodil emelkedik ki sirjából. A pusztát délről határló folyók, minők az Arauca, Apure is a Payra megdagadván: a természet ugyanazon állatokat, melyek a száraz évszakban a víztelen porfedett földön szomj miatt csaknem elpusztultak, hullők gyanánt, kényszeríti élni. A pusztá egy része mérhetlen tónak tűnven fel, az anyakancák csikóikkal a magasabb padokra vonulnak vissza, melyek mint megannyi szigetek emelkednek ki a vízből. Napról napra szűkebb lesz a záráz tér. Az összecsoportosult állatok óra hosszant úsznak ide-stova nyomorultul táplálkozván azon virágos növény-

szálakból, melyek a barna színü, zajongó vizből kiemelkednek. A csikók közül sok a vízbe fül, sokat megragad, recés farkaival összezúz és elnyel a krokodil. Látni gyakran olyan szarvasmarhákat és lovakat, melyek ezen vérszomjas, oriás gyikok torkából megszabadulva, hegyes foguk nyomait combjukon hordozzák.

Egy ily látomás akaratlanul ama hajlékonyságra emlékezteti a komoly szemlélődőt, melylyel a mindent elsajátító természet bizonyos állatokat és növényeket felruházott. Valamint Ceres lisztdús terményei ugy a szarvasmarha és ló is a föld kerekén mindenüvé elkisérték az embert: a Gangestől a Platafolyamig, az afrikai tengerpartoktól egész Antisana hegyi síkjáig, mely magasabban fekszik mint Teneriffa kuphegye. Itt az északi nyirfa, ott a datolyapálma védi az elfáradt szarvasmarhát a déli nap sugáraitól. Ugyanazon állatfajnak, mely Kelet-europában medvékkel és farkasokkal küzd, más éghajlat alatt a tigris és krokodil megtámadásaitól kell félnie. De nemcsak a krokodil és a jaguárok leselkednek a délamerikai lovak után, a halak között is van egy veszélyes ellenségök. A bérai és rástroi mocsár-vizek tele vannak villanyos ángolnákkal (gymnotus), melyek a rászokdtató erőt nyálkás és sárga foltos testök minden részéből tetszés szerint lövöldözik ki. Ezen halak öt hat láb hoszusúguak. Elég hatalmasok a legnagyobb állatok megölésére, ha idegdús szerveiket kedvező irányban egyszerre kiürithetik. Az uritucui országutat egykor meg kelle változtatni, mi-

vel a gymnotok úgy elszaporodtak egy kis folyóban, hogy évenként az utazás közben több lovak fulladtak a vízbe. A többi halak is kerülnek ezen félelmes angolnák közelét. Még a magas parton horgászót is megijesztenek azok, midőn a nedves zsineg a tavolból hozzá vezeti a rázkodtató erőt. Így tör villanyos tűz ki a vizek kebeléből. Festői látványt szolgáltat a gymnotok fogása. Őszvéreket és lovakat hajtanak a mocsárba, melyet az indiánok sűrűn körülövezve tartanak, míg a szokatlan zaj a bátor halakat támadásra ingerli. Kigyóhoz hasonlóan, láthatni azokat a vizen úszkálni és ravaszul a lovak hasa alá lopózkodni. Ezek közül sok leroskad a láthatlan ütések hatalma alatt; mások meg felborzolt serénynyel horkolva, szemökben félelmet szikráztatva igyekeznek menekülni a tomboló villám elől. De az indiánok visszakergetik azokat a mocsár közepére. Lassanként lecsendesül az egyenetlen harc dühe. Az elfáradt halak kiürült felhők gyanánt oszlanak szét. Hosszas nyugalomra és dús elesésre van szükségök, hogy visszaszerezhessék az elpazarlott villanyos erőt. Ütéseik rázkodtatása egyre gyengébb lesz, a tomboló lovak lármájától megijedve, félénken közelednek a parthoz, hól szígyonyok által megsebesítve száraz, nemvezető fával kivonatnak.

Ebből áll a lovak és halak csodás harca. Mindaz, mi láthatatlanul ezen vizlakók élő fegyverűl szolgál, mi nedves és különmemű részek érinkezése által felébresztve, az állatok és növények minden szerveit áthatja, mi a végtelen égbolton mennydörögve

lánggra gyúl, mi a vasat vashoz köti, s az iránytünek csendes, visszatérő útját szabályozza; mindez mint a megosztott fénysugár színei, — ugyanazon egy kút-föből ered, mindez egy örök mindenütt elterjedt erőben központosul.

Itt befejezhetném a merész kísérletet, mely szerint a délamerikai puszták természet-festését akartam adni. De valmint a tengeren a képzelet örömet mutat a távol partok képeivel, vessünk mi is, mi előtt a nagy síkság szemeink elől eltűnnék, egy futó tekintetet azon földekre, melyek a pusztát környezik.

Afrika északi sivataga elválasztja a két emberfajtát, melyek eredetileg ugyanazon földrészhez tartoznak, s melyeknek ki nem békített ellenségeskedése oly réginek tetszik, minő az Osiris és Typhouról való mythus. Az Atlas-hegyeitől északra sima és hosszú hajú sárga bőrű kaukasusi arcidomu néptörzsek laknak. Ellenben a Senegal folyamától délre Sudan felé, a civilisatio különböző fokán álló szerencseny népek élnek. Középázsziában a mongol pusztaság, a siberiai miveletlenséget választja el a Hindostan félszigetén létező ősrégi mivelettségtől.

A délamerikai síkságok is határul szolgálnak az europai félmivelettségnek. Északra a venezuelai hegyhát és atlanti tenger közt iparos városok, csinos falvak és gondosan mivelt mezők fekszenek egy más mellé sorakozva, melyekben a műizlés, tudományos képzettség és polgár-szabadság nemes szeretete is rég felébredt.

Dél felé borzasztó vadon veszi körül a puszt-

lát. Ezer éves erdőségek, áthatolhatlan rengeteg töltikbe az Orinoko és Amazon folyama közt létező területet. Hatalmas olomszinü granittömegek szoritják össze a habzó folyók medrét. Erdők és hegyek a leomló vizek menydörgésétől, a tigrisféle jaguar ordításától, és a szakállas majmak tompa esőt josló bögésétől visszhangoznak.

Hol a sekélyes folyó fővénypadokat képez, kitátott torokkal, mozdulatlanul sziklahasábokhoz hasonlóan, gyakran madarak által ellepve temérdek testü krokodilok feküsznek. Összetekeredve farkával egy fatörzshez kapaszkodva leskelődik a parton prédájára, bizonyos ostáblakockás oriáskigyó. Hirtelen ki egyenesedve és előnyulva megragadja mentében az ifju tulkot, vagy a gyengébb vadat, s ragadományát nyálkával bevonva, duzzadó torkán leerölteti.

E nagyszerü és vad jellemü természetben különböző emberi nemzetségek élnek. A nyelvek csodás különbélesége által elkülönítve, némelyek nomád életüek, a földmivelést nem ismerik, hangyát gyantát és földet is megesznek: söpredékei az emberiségnek (minők az otomakok és jarurok); mások meg vannak telepedve, öntermesztett gyümölcsökből élnek, értelmesek és szelid erkölcsüek (mint a maquiritarok és macok). Nagy területeken a Cassiquiare folyó és Atabapo közt — emberek nem — csak a tapir és társaságban élő majmok tartozkodnak. Sziklákba vésett képek bizonyosságai annak, hogy ezen pusztaságok egykor magasabb miveltségnek voltak néző helyei, bizonyosságai a népek változó sorsának, valamint a

különböző fejlődési fokon álló lajlékony nyelvek is, melyek az emberiség legrégibb és legmaradandóbb történelmi emlékeihez tartoznak.

S ha a pusztákon a tigris és krokodil lovakkal és szarvasmarhákkal küzd, azok erdős környezetében Guiana vadonaiban az embert embertársa ellen látjuk örökösön felkészülve. Természetellenes mohósággal isszák itt meg némely törzsek elleneik kiontott vérét, mások meg tetszőleg fegyvertelenül még is öldöklésre felkészülve, mérgezett hüvelyk-körömmel gyilkolják meg azokat. Az erőtlenebb törzsek midőn a homokos parton járnak, kezeikkel gondosan elsimitják remegő lépteik nyomát.

Igy készít az ember magának az állati nyersség legalsó fokán úgy, mint magasabb műveltsége tetszfényében — küzdelemtelyes életet. Így kíséri a vándort a földgömbön mindenütt, tengeren szárazon, valamint a történést is a századokon keresztül, a meghasonlott emberinem egyhangú és szomorú képe.

Ezért, ki a népek ki nem békitett harcának közepette szellemi nyugalomra vágyik, örömet meríti el tekintetét a növények csendes életébe s a szent természetörök belműködésébe, vagy oda engedve magát a vele született ösztönnek, mely évezeredek óta hevíti az emberi keblet, sejtőleg tekint fel a magas csillagokhoz, melyek zavartalan öszhangzással végzik ösrégi, örök pályájokat.

MENTOVICH F.

BABONÁK, ELŐITÉLETEK.

A pogányvallás csak addig állhatott fenn, meddig a mindenféle babonák előitéletek vakhitben tartották az embereket. Mennyire alá volt rendelve például a hatalmas római birodalomban a vallás, mint eszköz az állam céljainak kivitelére: megítélhetjük Varró római főpapnak — Pontifex maximus — ezen nyilatkozatából: „szükséges—ugy mond—hogy a népek sok igaz dolgot ne tudjon, és sok hamis dolgot higgyen“... Varró ez által—mint sz. Agoston Dr. megjegyzi— a római politikának, és az állam tisztviselőinek minden titkaikat felfedezte, és egyszersmind bizonyosságot tesz arról is, hogy azon korban a babonának, előitéleteknek az emberi szivben ápolása; nem onnani kiirtása volt a feladat.

A keresztény vallás kezdete óta folytonos harcot vív az előitéletekkel babonákkal, s hogy mégis mind addig nem sikerült ezeknek kiirtása, megtetszik azon konok maradványokból, melyek még itt-ott nem csekély számmal fennvannak annak bizonyosságául hogy igen keményen tapadva vannak a tudat-

lansághoz! Én azt hiszem hogyha a még fennlevő babonák előtételek alapjaikban támadtának meg, könnyen elbánhatni velök. Igaz ugyan hogy mentől távolabb állunk ezeknek származási idejüktől, annál inkább levelkeztek a pogányság bélyegeit, s a mostani emberekkel együtt mintegy új szint öltöttek magokra; hanem bár mennyire módosultak, mégis mindenkor a pogány mysteriumoknak kifolyásai maradnak, s mivel a tiszta vallási elvek s józan ész ítélő széke előtt megállaniak nem szabad: végképi kiirtásokra törekedni mindazoknak, kik a népre hatással vannak, nemes feladata. Ugyanazért most midőn minden színezetű felekezet igyekezik mentől kiterjedtebbé tenni a felvilágosodást, a népnevelés oktatás által, gondolom nem lesz szükségfeletti munka itt némely bobonák előtételek eredetét visszavinni a régiségbe, s megmutatni, hogy ott születtek a hol a pogány vallásnak egyéb titkos tana, s ez által odahatni, hogy miután a pogány vallásnak egyéb titkos tanai megszűntek szellemi sötétséggel nehezdedni a keresztény álladalmakra, ezeknek maradványai a babonák előtételek is enyészsenek lassankint el jelen felvilágosodási korszakunkban.—

Mentől tudatlanabbak az emberek, annál hajlandóbbak a könnyenhivőségre' is, annál kevesebb fáradozásba kerül valamit velök elhítenni. A természet ugyan örök és változhatatlan törvényeivel, mindenféle jeleneteivel egyetemben előttük áll; hanem az ok és okozat láncolata világító fényénél járni nem könnyű dolog... sokkalta könnyebb volt minden időben

a tudatlanság s könnyenhivőséggel visszaélve oly babonáknak előitéleteknek hitelét emelni érvényre, miknek lényeges nem tudása tette a hitelességi állapotot. Így midőn a régi pogány századokban megszületett az Astrologia, az akkori bölcsek az ugynevezett Magusok visszaélve a természeti tudományokbani tudatlansággal: felosztották a csillagokat az akkori országok szerint, a halak jegye alá például sorolták Babiloniát, Médiát, Párthiát, Ariát, és amint történt a meghatározott jegyek alatt a különböző csillagoknak összejövetele, vagy valamely üstökösnek megjelenése; aszerint határozták meg ezen csillagi befolyásokat és a befolyás jelentőségét egész országra nézve. — Az ugy nevezett planetákat besosztották az esztendők- hó- és napok szerint, mindeniknek bizonyos általuk meghatározott befolyási jelentőséget tulajdonítottak, s ezen befolyásból aztán jósták meg az emberi életnek mindenféle viszonyait, viszontagságait a fogantatás percétől kezdve. A ciziókban, melyeket a tudatlanság s könnyen hívőség számára gyártottak s gyártanak ma is, megvan határozva hogy a ki e vagy ama csillag-jegy alatt, bizonyos év- hónapon fogontatik, születik: minő természetű szerencsés vagy szerencsétlen életü lesz? stb. Az említett csillagi befolyásokból jósták meg a bő- és szük-békés- vagy háborus esztendőket. A mely napon nagy csapás által sújtattak, azt fatalisnak tartották, megbőjtölni vagy megis ünnepegni szokták volt. Némely napokon szerencsésnek tartották pl. utra indulni, munkavállalathoz fog-

ni, magokat orvosolni orvosoltatni, eret vágatni, hajat, körmöt nyíratni stb. Más napok ellenben szerencsétlenek voltak, a hetedik napot, mint Homer és Heseodis említették szentnek, istentől rendeltnek tartották a pogányok is, hogy a ki ezen valamely külső munkát teszen abban szerencsétlen lesz. — Hogy a hetedik napnak a többiektől ezen elkülönítése s megszentelése a Mózes teremtési leírásából származott át a pogányokhoz, különös előitéleteket találunk kapcsolva. Már a magyar közmondás is „megválasztja hét tél és hét nyár“ ezt eléggé igazolja. Hogy az ember az ő fejlődési processussában minden hetedik évben jelentős változáson megy keresztül az igaz; hanem hogy a hetedik gyermek — mint az előitéletet tartja — a többi testvéreitől kiváló s mintegy csudás tehetségekkel szülessék, hogy még a pénzt is a földben megkapja, egy szóval hogy „tátos“ legyen, és hogy a régi „tátosok“ is mind hetediknek született gyermekekből váltak volna, — ezek mind a régi pogány korból fennmaradt hagyományszerű előitéletek minden alap nélkül állva, s magukat a tudatlanok között ivadékról ivadéokra fenntartva. A ciziók álomfejtő könyvek más azért oly kedves kézi könyvei a tudatlanoknak, s még a kalendáriumokat is azért vásárolják oly nagyban; mert mind ezekben az uralkodó plánétát, időjóslatokat, álomfejtéseket, csillagi befolyásokat az emberi életre viszonyítólá, megtalálják; a péntek nap más oly baljóslatu éppen, mint volt a pogány korban.

Azon időben, mikor ezen babonák, előitéletek

gyártattak, a természetjelenségek okaival az emberek ismeretlenek voltak általában, könnyű volt ezeknek hiedelmi érvényességre jutása s elterjedése; ma pedig midőn a természettudományok ezen előitéletek, babonák felett fényt árasztanak, midőn a csillagászat az álló-, bujdosó- s üstökös-csillagoknak útját, egymáshoz viszonyát a legnagyobb pontossággal meghatározza: stennek mindenható, örökös bölcsességét fedezi csak fel; de az emberi élet viszonyaira, viszontagságaira vonatkozólag semmi összefüggést, befolyást nem talált azokban; s midőn pl. egy üstökös megjelenik, az nem az emberek rémitése, vagy éhség, háború előjele végett tűnik fel. — Azért hogy az üstökös csillagnak alakja, útja annyira különböző a más csillagokétól, némelyik 10, 20, 50, 100 stb. év múlva jelenik meg s bizonyos helyen látható; azért hogy oly csodás alakkal, messzire nyúló farkokkal birnak, szolgáltak okul a rémitésre; de miután ezekkel is tisztában áll a tudományos világ, ma már semmit egyebet, mint istennek azon határtalan változatossági rendszerét kell ezekben is bámulnunk és csudálnunk, mely az egész mindenségen előmlik. — Mindazon előitéletek babonák tehát, melyek az említett csillagi befolyásokra alapítvák, és az emberi élet viszonyaiba bevannak szöve, mint a pogány kornak konok maradványai, és a tudatlanság által eddigelő dajkált gonosz fajzatok a népnevelés jelen stadiumában minden illetők által gyökereikben kikapálandók, hogy többé ne sarjazzhassanak ki.

Midőn ősapáink a kereszténységről a pogányságra visszatérést megkísérették legelső gondjuk volt—mint a történetírók állítják—hogy varázslókat fogadtak, és azoknak oktatásaik szerint kezdtek élni. Így midőn pl. a német Péter ellen felázadtak „a skythiai bálványozásra adák magokat, megnyireték fejüket három fűrtre, varázslókat fogadának, és azoknak oktatásaik szerint cselekedének.“ Heltai a tátosokat varázslóknak mondja; mert ezeknek volt kötelességük atyáink pogány korában oktatásokat adni, a törvényt s rendeleteket az emberek elébe szabni, s megtartásokra felhívni, inteni; a gyermekeket vallás-, ének-, dárдавetés-, nyilhajításban gyakorolni; innen van ma is a gyermekeknek katonásdi játéka, és a vénasszonyoknak a tátosok lovai s hadakozásairól szóló mesés előadása.

Most is megvannak a régi tátosok utódai a nép között, és a tudatlanok előtt igen nagy hirben állanak. Ezekhez—ha jóslatot hallani akarnak, vagy pl. valakit megloptak, és másképp nyomába nem juthatni—messziről elvándorolnak a tudatlanok a titok birtokába juthatás reménye alatt. Még igen élénk emlékünkből lehet a M. Vásárhelyt nem rég megjelent tátós, kihez akkorban seregesleg tódultak a titkokat kérdezők—s nemcsak az alsóbb néposztályból... Egy másik meg a vidékben—mint ez hirlapilag is közölve volt—egy nagy hegyet ásatott meg több falvak lakóival az ott rejlő mesés kincsnek birtokába juthatás végett. — Ezen tátosok a köznép nyelvén most „mondók“nak neveztetnek, és a hetedik

gyermekről balitéletnél fogva a többi emberektől mintegy elütő, kiváló tehetséggel, különösen az elrejtett titkokat ismerő tehetséggel bírónak tartanak; a tudatlanok előtt nagy és szélesen kiterjedt hirben állanak mint pl. a hévizi mondónak a benső siculiában általánosan kiterjedt hire van; mihez nagyítva járul a nép ajkán mindenkinek, ki róla beszél, előadása.

Ezen „mondók“ valamint a pogány korbeliek is nem egy osztályba tartóznak. Vannak köztök: kártya-, kocka-, babvetők, ónöntők stb. mások minden műtétel nélkül mint a hajdani oraculumok bizonyos extasisban hozzávetőleg, két vagy kétes értelmű nyilatkozattal jósolnak; némelyek az arcvonásokból, tenyérredőkből — mint a cigánynők — szerencsét, jövődőt mondanak; a ciziói útmutatások nyomán jósolók bizonyos kérdéseket intéznek pl. hogy melyik évben, hóban s napon született a jövődőt kereső, s aztán nyilatkoznak, ilyen vala a Marosvásárhelyt nem rég megjelent is.

A kártya-, kocka-, babvetés, nyilhajtás összefügg ama pogánykori szokással, minélfogva: előhoztak egy nyalább vesszőt összekötve, ezt a jós megoldotta, meghatározott szám szerint szét szedte, meg összerakta — mint a mai kártyavetők — ebből mondotta aztán meg a jövődőt.

A „garaboncásdiások“ról fennlevő vakhit, előitélet is megérdemli, hogy meglássuk honnan van leszármozva... Azt hiszi ugyanis a tudatlan babonás nép, hogy némely rendkívüli embereknek

hatalmában áll a szeleknek, viharoknak, jégesőnek, zápornak parancsolni; s ezekkel kényök-kedvök szerint, a kiknek akarnak ártani, vagy a kiktől akarják az ezek által okoztatni szokott károkat elhárítani. A kiket ily hatalommal bírónak tartanak, azoktól épen úgy félnek, mint az országos tolvajoktól, félelemmel elegyes piétással viseltetnek irántuk; nehogy a jégesővel elveressék —mint mondják— hátaikat. Ily „garboncásdiákok“ nagyrészt csak mint költött egyéniségek szolgálnak a tudatlanok beszéd-tárgyául ugyan; hanem kiválólag —névszerint az oláh papok és dászkálok— előttük azon vakhitben állanak, hogy terhes idő közeledtekor ezek a fehével szembe állanak, egy könyvből valamit olvasnak, és erre a sárkány, mely a terhes felleghen van engedelmeskedik, a jégeső, a hol akarják ott hull le... Még némely betegeiket is elszokták vinni az oláh papokhoz, hogy azon könyvből olvassanak a betegre, melyből —mint mondják— a sárkányt megkötötte.

Ha ezen vakhitnek nyomát keressük a régiségben, megtaláljuk az ugynevezett „karaboncok“ban atyáinknak pogány korában. Ezen „karaboncok“afféle kóbor életü szenyves és rongyos emberek voltak, mint a görögök gymno-sophistái, és az indusok közt most is fennlevő szerzetesek, kik hajadon fővel, mezitláb járnak, és testük fedezésére csak egy pokrócot használnak, melylyel nappal testüket fedezik, éjjel benne hálnak.

Az ugynevezett „karaboncok“ amint keltek-jártak, szokásuk volt az embereknek jó szerencsét

kivánni, földjüket, munkáikat holmi érthetlen mormogással füstölések-, s más cerimoniákkal megáldani. Azt hitték az emberek, hogy a mit a „karaboncok“ így megáldanak, az minden elemi csapásoktól szerencsétlenségektől mentes az által; ellenben a mit, vagy a kit megátkoztak, — veszni kell. Ennél fogva minthogy más embereknél fentebbvalóknak tartattak, ha valamit kértek utazás közben, egész készséggel adakoztak számukra.

Innen láthatni, hogy a régi „karaboncok“, és mostani „garaboncásdiákok“ a roluk elterjedt előitéleteknél fogva egyeznek; a „diák“ nevezet hihető akkor kapcsolatot össze a „garaboncással“ midőn más diákos embereket is a diákul nem tudóktól megkülönböztetés végett: Ambrus-diák, János-diák uramnak kezdettek szolítani; — valamint ezeknél, ugy másoknál is a „diák“ cimzet mások felett megkülönböztetési elnevezés volt.

A pogány korban azt hitték az emberek a gonosz lelkekről, hogy ezek némely rossz emberekkel szoros viszonyban vannak, s hogy az ilyen emberek a gonosz lélek segítségével által sok titkos dolgokat megtudhatnak, sok emberi erőt túlhaladó mysteriumoknak birtokába juthatnak; sok mindent vihetnek végbe; de utoljára az ilyen emberek a gonosz lelkek prédái lesznek. Ezeket a gonosz lelkekkel cimboráló embereket a persák nevezték: buzur-chánoknak, a mi őseink pedig mint a persáknak egykori szomszédjai a buzur-chánból csináltak boszorkányt; s így lett eredete a tudatlan nép között mais fenn-

levő boszorkányokról babonának, vakhitnek, s meg az ördögökkel cimboráló más rossz hirben álló emberekre előítéletnek.

Megjegyzendő, mikép némely emberek ökmagok adnak okot rá, minélfogva mások által az ördögökkel cimborálóknak tartassanak: így midőn a valóság komoly színével hálózzák be azon regényes elbeszéléseiket, minélfogva igyekeznek másokkal elhitetni, mikép lehet az ördögöt megvásárolni N. városnak Y. boltjában, vagy gyógyszerárában. A jelen év tavaszán történt, hogy egy mezőségi pakulár ördögvásárlás végett a városba ment, és itt is amott is próbát tett a célból — mint ő hitte — hogy az ördög ötlet és nyáját minden szerencsétlenségtől nemcsak megfogja óvni, sőt ritka szerencsében részesítendi, mint állítása szerint ez már sokakkal megtörtént.

Ki ne ismerne itten a régiségből fennmaradt ama vakhitre, minélfogva a gonosz léleknek igen nagy hatalmi befolyást tulajdonítottak az emberek saját sorsa felett. Minden erkölcsi s fizikai rosszat a gonosz lélek művének hittek lenni. Nyelvünkben az: árimán ármány, urdung ördög, petyára betyár, a régiségből maradtak fenn, annyit veszítvén a régi tágasabb értelemből, mennyire e szavakhoz kapcsolt fogalmak idővel tisztultak. Ármányosnak nevezték őseink azon embereket, kikről azt hitték, hogy a sötétség fejedelmével szövetségben lévén másoknak ártanak, kárt okoznak. Azokról, kik késő éjszakán ide-oda kboroltak az öspéldabeszéd azt tartotta

hogy: „jó lélek nem jár ilyenkor“ — azt akarván ez által kifejezni, hogy éjféltájban csak a gonosz lélek, és a vele cimborálók szoktak járni, keresvén kit ronthassanak meg.

Azonban ezen vakhit legkiterjedtebb kinövését az általános szellemi sötétség közepett az ugynevezett boszorkányokrólí halfogalomban találjuk, minélfogva némely elvénült asszonyokat boszorkányoknak, vagyis a gonosz lelkekkel szoros viszonyban levőknek hittek s hisznek mais a tudatlanok... Meg van mais azon vélekedés, hogy az ördögök és boszorkányok együtt vendégségeket tartanak a pusztában, hegyeken, halmokon, régi elpusztult várak romjai között, és mikor oda mennek lovaik szekereik seprüből, pemetéből vannak; vagy pedig azon embereket, kikre haragusznak lovakká változtatják, megnyergelik, és azokon paripáznak el a vendégségbe. Csak éjfélkor gyűlnek össze — a vakhit szerint — mert csak ekkor birnak hatalommal az emberek felett; nagyban elősegíti ezen vakhitet az, hogy midőn az emberi testben a rendes vér keringést valami megzavarja, és éjjeli álomban a szivre vér todul: a tudatlan embernél a boszorkányokrólí mesés költemények a felhevült phantasia előtt olyatén csalképeket idéznek fel, mintha valaki emberi testének súlyával feküdt és nehezedett volna az álom ölében nyugvó testre; ezt aztán mondják boszorkány általi megnyomásnak. Megjegyzendő, hogy mindezen tudatlanságból eredő roszak nemzedékről nemzedékre maradnak hátra a meseszerű elbeszélések által.

Vannak még a természetjelenségek s azoknak okai nem- vagy félreismeréséből származott sok más babonák, előítéletek, melyek mint az említettek szintén az ős-pogány korból veszik eredetüket, s mélyen tapadva maradtak a tudatlansághoz. Ilyenek a kisirtetek, lidércek stb. Mindezeknek gyökeres kiirtása, megdöntése a keresztény közoktatás által ennyi századokon keresztül azért nem sikerült, mert nálunk a népnevelés, oktatás s minden más intézeti oktatás is más kenyér keresetek között a legsilányabb; s kenyér után kell indulni a néptanítónak is a nagy sokasággal, háttérbe hagyván a lélek eledeletét. Miután a szászéki predikációk—a tapasztalás szerint—nem képesek a babonák, előítéletek kiirtására a belevásott belecsontosult felnötteknél; nincs egyéb hátra, mint a szünet nélkül megújuló nemzedékeknek időnként felvilágosítása a valódi népnevelés, oktatás által, s e felvilágosítást mindinkább terjeszteni és szélesíteni, nem pedig megakadályoztatni az által, hogy az algymnasiumokból a természettan kiküszöböltessék oly országban, hol sem real-, sem gazdasági-iskolák nem léteznek.

NAGY IMRE.

TANULSÁGOS LEVELEK

URAMBÁTYÁMHOZ.

II. Megigértém volt urambátyámnak, miszerint adatokat hozandok fel annak bebizonyítására, hogy a természettudományokban — dacára a soknemű anyagi hasznoknak, melyeket azok eredményeznek — sokkal több a szellemi haszon, mint a belső érdek, miből aztán önként következik: hogy a természettudományok nem ellenei a szellemi előhaladásnak, de sőt inkább a leghatalmasb emeltyüi.

Ezen ígéretemet akarom beváltani.

Az emberi lélek legnemesebb, mondhatni a természettől eredetileg beleöntött törekvései közé tartozik: a természetet a maga jelenségeiben megérteni, belátni akarni. Egy jelenség sincs a természetben, miről a lélek meg ne kérdezte volna: miért van az, mi annak eredeti oka?... Az értelem eleinte nem lévén képes az ilyenén kérdésekre feleletet adni, a képzelet vállalta el a magyarázatot; ez hypothesiseket állított fel, melyek annyira — mennyire feleletül szolgáltak a támasztott kérdéseknél.

A léleknek ezen törekvését még az értelmi tehetőségben legalantabb fokon álló népeknél is feltaláljuk. Az eskimó az északi fényt illetőleg — melynek szelid mondhatni ábrándos világa lámpául szolgál a kiellen, félévig tartó polusi éjszakákon — azon hitben él, hogy messze éjszakon tarándnyájok heverésznek a hóban s az álatatok felcsilámló hó világából támad az északifény. A legmulattatóbb, s a legtanulságosabb olvasmányok közé tartoznék az, melyben a különböző népeknél a természet-tüneményeiről uralkodott és uralkodó nézetek, hiedelmek volnának összegyűjtve; nem azért mintha abból ki lehetne talán választani a helyest, az igazat, de egészen más szempontból: sajátosságos és jellemző kinyomatait látnók abban a különböző népek észjárásának, gondolkodásmodjának, költészet iránti hajlamának.

A természet-jelenségeinek helyes és igaz magyarázatát csak a természettudományban találhatjuk fel, mely egész öszvegeivel egyedül az újabb kor szüleménye, a hajdankornak mondhatni mi része sines benne. A szellemmiveltség azon gyönyörű hajnala, mely a hajdani görögország felett oly szépen felragyogott, egyellen-egy sugárt sem szolgáltatott e tekintelben. Urambátyámnak igaza lehet, ha azt állítja, hogy Platonak magasabb eszmei, mélyebb gondolatai lehettek, mint korunk legnagyobb bölcsészeinek, hogy Praxiteles, Xophas nagyobb szobrász volt, mint Canova vagy Thorwaldsen: de a természetben uralkodó rendről, a tünemények okairól egy realiskolai növendéknek ma hasonlithatlanul

több tiszta fogalma van, mint a nagy Aristotelesnek. A hajdani romaiaknak, és görögöknek a természet a saisi Isis szobra volt, melynek fátyolát halandói kéznek nem volt szabad fellebhinteni; előttük sötét éjszaka volt az, melyben egy halvány mécsvilágot sem tudtak gyujtani. A tudományosság történelme kimutatja: miszerint nem azért voltak erre képtelenek, mintha tehetségök hiányzott volna, hanem mert rossz úton keresték a kérdések megoldását. Csak miután a tapasztalás és inductio ösvényére tért az ész érhetett el az emberiség, kedvezőbb eredményeket, csak ez ösvényen volt lehetséges a fátyolt szellőztetni, s a sötétséget derengő éjjé változtatni, melyben számtalan csillag hint jóltevő világot. A fölfedezett természettudományi igazságok, adatok képezik ezen csillagokat, melyek kisebb nagyobb mérvű körökben megvilágosítják a természetet. Fogé vajjon a természet minden zugaiban megvilágosodni az emberi szellem előtt?... oly kérdés, melyre sem tagadólag, sem állítólag nem merünk feleletet adni. Állítólag nem, mert ismereteink jelen színvonalán, számos kérdésekre — minő az, melyet a kíváncsiság gyakran föltesz a kutató észnek: hogy milyen természetű lakókkal lehetnek naprendszerünk különböző bolygói megnépesítve?... vagy hogy oly messze ne kalandozzunk: hogyan történik az, miszerint ugyanazon természetű és alkatrészü földben gyökerező növények közül, ez keményítőt, amaz cukrot, festanyagot gyűjt össze magában; emez fejt, amaz piros, kék színnel hajtja ki virágait?

stb. stb.—nem bírjuk átlátni, mikép leend valaha képes az emberi ész feleletet adni. De tagadólag is felelni elvesztjük bátorságunkat, ha elgondoljuk, hogy csak a mi értünkre is mily roppant haladást tettek a természettudományok, számos oly kérdések, melyeknek megoldása pár évtizeddel lehetetlennek tetszett, ma már tisztába vannak hozva, telyes megoldásnak örvendenek.

Ugy van kedves urambátyám! minden fölfedezett természettudományi igazság világító csillag, sugárzó lámpa, melynek fényénél bizonyos távolban, láthatókká lesznek a természet titkai.

Hogy jelen soraim kitűzött tárgyára térjek ily lámpát gyújtott meg Lavoisier, midőn az égés tümenyének igaz magyarázatát adta.

Nem volna minden érdek nélkül tudni, hogy mikép jutott az ember a tűz első birtokába. Vajjon a görögök ama regéje miszerint Prometheus egy hasább fát gyújtott meg a nap tűzénél, nem arra mutat-é hogy az első tüzet a nap melegével élesztette magának az ember?! gyújtóüveggel ezt nem eszközözhette Prometheus, mert az üveg feltalálása később korra esik, aztán annak gyújtó eszközzé alakítása, és közsörülése a mesterségekben tetemes előhaladást föltételez; talán egy jéglencse segélyével?! mint ezt a merészségéről elhírhedett cetihal-vadász Skoresbi az újabb időben eszközölte, ki a tálban megfagyott vizet annak fenekéről felolvasztván, ezzel a természetben járatlan matrozok bámulatára tüzet élesztett. De legyen bármint, annyi igaz, hogy már

a legrégebbi időkben nemcsak a tűz birtokában találjuk az emberiséget, de ismeretes volt annak használata az ércek megolvasztására, műszerekké feldolgozására, sőt jóltevő az emberiséget boldogító tulajdonairól annyira meg voltak győződve, mikép az őskőr legszámosabb vallásaiban szentség gyanánt tekintetett az. Romában hajadon leányok, az ugynevezett vesta-szüzek örködtek, hogy a Vesta templomában el ne alügyék a tűz. Az istenek tiszteletére emelt oltárok legszebb ékességeként tekintetett az, és tekintetik maig is. Persiában él egy vallásfelekezet, mely istenség gyanánt tiszteli a tüzet, melynek a szén-hydrogén (egy gyulékony légnemű test) forrásairól hires Baku a kaspai tenger partján szenthely, hová elzarándokolnak a meggyújtott és folytonosan égő légnemű kekes világánál imádkozni, böjtölni és vezekelni.

Midőn még a csekélyebb jelentőségű természeti tűnemények is magokra vonták az ember figyelmét, nem csodálkozhatunk, ha eleitől fogva a tűz lényegének kimagyarázása is foglalkodtatta az emberi ésszt. Aristoteles az istenek ajándékának, a természetet alkotó négy elem (föld, víz, levegő, tűz) egyikének, Des Cartes az első finom anyag lebegő mozgásának tartotta azt. Mellözve mindenmás nézeteket nevezetes azon magyarázat, melyet egy Stahl nevű német tudós adott a tüzről, mely hosszú ideig fenntartotta magát. Azon jelenségből indulva ki, miszerint égés alkalmával a tárgyak elfogynak, tetszőleg eltűnnek a következő tant állította fel Stahl: a tes-

tekben egy sajátságos elem rejlik, mely rendes állapotban szorosán egyesülve van a testekkel, de égés alkalmával oda hagyja azokat, ezen különös elemet elnevezte flogistonnak. Az égés tehát ezen tan szerint nem egyéb, mint a flogistonnak a testekből kiszabadulása. E tan hosszú ideig fenntartotta magát, s oly makacsul rágaszkodtak hozzá, miszerint csak több évi küzdés után adott helyet a Lavoisier által adott helyes magyarázatnak, melynek mielőtt előadásához kezdenénk némely előzményeket kell előre hocsátanunk, szükség a légkörny (atmosphæra) alkatrészeivel, aztán egy a vegytani öszveköttetések alkalmával mutatkozó jelenséggel megismerkednünk.

A légkörnynek, melynek fenekén élünk s mely mintegy tíz mértföldnyi magasságban környezi földünket, tulajdonképpen alkatrészeit teszik mindazon légnemű testek, melyek a földön különböző alkalmal és körülmények közt kifejlődnek: tengerek tavak és folyók felületéről folytonosan vizgözök, az égés következtében szénsav, állati testek rothadása alkalmával salétromsav, kén-hydvogén gáz, mocsároshelyekről szén-hydrogén, tüzhányó hegyek krateréből tiszta hydrogén stb. emelkedik és vegyül a levegőbe. Tehát mindezek szorosán véve alkatrészeit teszik a légkörnynek, azonban — a vizgöz és szénsav kivételével — oly csekély mennyiségben fordulnak elő, mikép dacára a legpontosabb kémleteknek, alig lehet nyomukat is észrevenni; elannyira miszerint mindezeket mellözve, az összes leve-

gőt két lég nemből mondhatjuk összetettnek: ezek oxgyén és ázot, vagy éleny és légeny.

Jegyezzük meg jól, mikép-ezen légnemek nem vegyületet képezve, de csak keverékképpen fordulnak elő a levegőben, azaz oly formán, mintha a ként porrá törve vasporral összekevernők; nem pedig úgy mintha a ként vasporral tetemes melegnél összeolvasztva az ugynevezett vASFÉNYNYÉ egyesítenők.

Ha urambátyámhoz szerencsém volna s nem mértföldek választának el egymástól, egy pár kísérettel — hogy úgy szoljak — kézzel foghatólag ismertetném meg ezen légnemek tulajdonait. Két gondosan eldugaszolt üveg palackot mutatnék fel urambátyámnak, melyek látására első tekintetre meglehet így fogna felkiáltani: *in öcsém! te komázol velem,* hiszen azon üvegekben semmi sincs. Igaz hogy azokban semmit sem látna urambátyám, mert mindkét légnem telyesen átlátszó és szintelen levén a szem nem tudja azokat észrevenni, de visszavonná állítását a következő kísérletek szemlélése után. Ha azon üvegbe, — melyről azt állitanám, hogy élenyt tartalmaz — egy gyengén pisláncolva égő fenyűszálkát merítenék, az, egyszerre lánggra lobbanna s kitünő élénkséggel égne; egy az üvegben meggyújtott fosfor-darab naphoz hasonló fénynyel fogna benne elégni; s mi a legmullattatóbb kísérletek közé tartozik, ha egy vékony vassodronyt, vagy acélpántocskát, melynek végét égő taplóval láttuk el, merítenénk az üvegbe, sugárzó csillagkoz ha-

sonlóan fogna elszikrázni. A másik üvegben rejlő légnem: a légeny, merőben ellenkező tulajdonokkal bír: nemhogy a vasat fát ellehetne benne égetni, de még a fosfor is, melyről tudjuk, hogy a leggyulékonyabb testek közé tartozik, meggyújtva és belemerítve rögtön kialunnék, egy bele tett akár minő kis állat, például egy kis madár élettelenül összerogynék s csak azután jöne ismét magához, ha az üvegbe élelyt eresztenénk. E kísérletek után, következő sarkalatos tulajdonait állapíthatjuk meg a két légnemnek: az élely hatalmas előmozdítója az égésnek, fenntartója ez állati életnek, a légeny ezzel ellenkezőleg kioltja a tüzet és állati életet.

Jegyezzük meg továbbá, miszerint valahányszor két külön test új testté egyesül, ez mindannyiszor kisebb-nagyobb meleg kifejlődése jelenségével van kapcsolatban. A közönséges életből mindenki előtt ismeretes a mészoltás példája, mikoron az oltatlan-mész és víz vegytanilag egyesülvén, tetemes mértékű meleg fejlődik ki, ismeretes azon adat, miszerint ha kénsavanyra (vitriol) vizet töltünk, akkora meleg fejlődik ki, hogy ennek következtében a kénsavanyt magábafoglaló üveg is elrepedhet. A vegytan számos más példákat is képes erre felmutatni. A melegedő testeknek pedig az nevezetes tulajdonok van, miszerint a melegség bizonyos magasabb fokainál —kivétel nélkül— izókká, azaz önfényüekké lesznek.

Ezen előzmények után most már megfelelhetünk azon kérdésre: hogy mi tehát az égés?... Nem

egyéb egy vegytani processusnál, mely alkalommal az égő test, a levegő élenyével új testté egyesül. Midőn a kén meggyújtjuk és elégetjük, az egyesül az élenyvel, az új test, mely ezen egyesülésnek eredménye kéneessav, azon légnemű test, mely a kén elégésekor oly kellemetlenül érdekli cridegeinket. A növények főbb alkatrészeit szén, köneny és éleny képezvén, midőn a fát köszenet stb. elégetjük, a szén- és könenyrész egyesül az élenyvel, az első szénsavat, a második vízgőzt eredményezvén. Hogyan támad a tűz és láng? A tűz nem egyéb, mint az egyesülés folytán kifejlődött nagymértékű meleg következtében önfényüvé vált szén, a láng izzóvá vagy önfényüvé vált levegő, mely bizonyos magasságban veszítvén melegéből, elveszti önfényét is.

Ezen magyarázat szerint tehát, nemhogy odahagyná valami az égő testet, de sőt inkább járul hozzá valami, tudniillik a levegő élenye, mely magyarázatot, hogy érvényre juthasson, be is kellett bizonyítani.

A főlebb említett kísérletek közül, a vas elégetése az élenyben, történelmileg is nevezetes, mert ezzel bizonyította be Lavoisier tanának igazságát. A fa, köszén, kén s más gyulékony testek elégése alkalmával előállott testek légneműek levén, a levegőben szétoszolnak, minél fogva ezekkel nem lehet, vagy legalább bajos feladat volna, ama magyarázatot bebizonyítani. Ellenben a vas elégésének eredménye szilárd test, vasrozda lesz belőle, mely

az utolsó porszemig meggyőjthető és megmérlegelhető. Lavoisier tehát megmérlegelte elégése előtt a vasat; aztán összeszedvén annak eredményét az égés után, úgy találta, hogy az, észrevehetőleg súlyosabb mint volt az elégés előtt, miből tisztán kitűnik, hogy járult hozzá valami. Így buktatta meg Lavoisier Stahl flogistonját, így hozta tisztába az égés jelenségének valódi okát, mi által egyszersmind megvetette alapját az újabb vegytannak, mely korunkban oriási előhaladásnak örvend.

Az égésnek a fennebbiekben előadott magyarázata világot vetett a lélekzés processusára is. Az előadott kísérletekből kétségtelen lévén, miszerint az éleny mulhatlan föltétele az állati életnek, azon kérdést tették fel; de hát miképen foly be az éleny az élet fentartására?... s csak hamar reájöttek, hogy a lélekzetvétel sem egyéb égésnél, hogy a tüdő kemencéje az állati testnek, hol megmelegedvén a vészétömlik az erek ezer meg ezer csatórnáin, adván a testnek azon meleget, mely minden élő állatnak mulhatlan kelléke. Ezt kétségtelenné teszi azon tény, miszerint ha a kilehelt levegőt kifogjuk és vizsgálat alá vesszük, abban az éleny helyét szénsavval találjuk kipotolva. A testet megjáró és sok szénnel megrakodott vér utoljára a tüdőbe kerül megfresülés véget, hol felesleges széntartalmától az állat szabadul meg, hogy egyesül a belehelt élenyvel. —

Láttuk főlebb, miszerint a levegő élenyből és légenyből van összetéve. A vegyészek módokat találtak annak pontos meghatározására: hogy mily a-

rányban vannak ezen légnemek összekeverve, s úgy találták, hogy a levegőnek csak egy ötöde áll élelyből, négy ötödét légeny alkotja, vagy szorosabban, hogy száz terimerész élelyben 79 rész légeny és csak 21 rész élely van.

Minő böles intézkedés tetszik ki ebből! ha a levegő tiszta élelyből állana az égés processusa oly élénk lenne, miszerint valamely gyuladásba jött tetet, pl. egy égő házat nem lehetne többé eloltani, az állati élet gyorsan ellobogna benne; ha pedig csupa légenyből állana, nem lehetne tüziünk, nem volna állati élet e földön. Több oldalú kémletek és észlelések azon meggyőződést eredményezték, miszerint e két légnem főlebb előadott aránya a legcélszerűbben van megválasztva, akármely más arányban összekeverve káros hatást gyakorolna az életre, ezen arány legkisebb változását is megéreznék a földi lények. Ezen következtetés azonban aggodalmat támaszthat urambátyámban, e kérdést ébreszthetvén fel: vajjon midőn az égés és lélekzetyétel folytonosan fogyasztja a levegő élelyét, nem fog-é ez, egykor megkevesbedni, s nem nézünk-é annak e lébe, hogy a két légnem említett aránya a levegőben egykoron változást szenvedjen?...

Ezen aggodalmunkat elenyészteti a következő kísérlet: ha egy szénsavval megtöltött üvegharang alá valamely élő növényt helyezünk, s a nap sugárainak kitesszük, azt tapasztalandjuk, hogy a szénsav elenyészett az üvegharangban, s helyette élelynyel van az megtelve. Mely kísérlethől azt tanuljuk: hogy

a növények a nap sugárainak befolyása alatt a levegőben lévő szén-savanyt felbontják, a szén-magokban megtartják, az élelyt pedig visszaadják a levegőnek. Minek folytán aggodalmunk élelyszíhetik: az állati élely fogyaszta ugyan az élelyt, de a növények a nap meleg sugáiraiban folytonosan élelyt buzogtatnak fel.

Igy gondoskodott a természet az élely és lélely közötti arány állandóságáról, s mily bölcs intézkedés itt is: a növényi és állati élelyt költsönös függésbe hozta egymással. A növény gyümölcse, magva, gumója, s az élely folytonos visszapottlása által biztosítja az állat élelyt, megszerzi jólelyt. Az állatok pedig — s ezek között a büszke ember is — oda vannak utasítva, hogy ezen szolgálattal viszontszolgálattal fizessék le a növényeknek, hogy ez utóbbiak számára, a lélelyzés útján élelyt szén-savat készítsenek.

Volt idő, midőn az ember a mindenség közép-pontjának, a természet urának szerette magát tekinteni s azt képzette, hogy őerte van minden a természetben, őerte kereng a nap a föld körül, az ő saját javára és szolgálataira van a növény- és állatvilág alkotva. Ezen ábrándjából már Copernicus megkezdte őt kijózanítani az által, hogy megmutatta, miszerint a föld kereng a nap körül és nem megfordítva; kiábrándíthatja őt, az előadott viszony a növények és állatok között. A növény élely ily joggal dicsekedhetné mondván: mi vagyunk a természet kiváltságosai, hiszen az állatok — s még a hatal-

mas ember is — azért vannak teremtvé, hogy nekünk élelmül szénsavat szolgáltatassanak. A természettudományok illő határai közé útasítják az emberi büszkeséget, nagyravágyást megtanítván: hogy az ember is — meg lehet nemesebb, finomabb, de minden esetre — csak egy láncszemet képez a dolgok sorában.

Nem tudom sikerült-é előadásomban kitüntetni azon kört, melyre az égésjelenségének magyarázata oly tiszta világot vet, ha igen... akkor lehetetlen, hogy urambátyámnak szellemi élvezetet ne szereztem volna.

A lélek sajátságai közé tartozik, hogy élvezetet merit mindabból, miben észszerűség, logikai összefüggés felismerhető. Sokan csodálkozva kérdik: hogyan adhat a száraz mathesis szellemi élvezet?! felelet, az észszerűség, az ok és következménye közötti összefüggés, eszme láncolat által; az ebbeni gyönyörködés az, mi Archimédessel — körülé elnémitván a dühöngő harc zaját — a hozzá belépő harcost így fogadtatá: noli turbare circulum. Mi teszi oly érdekessé és élvezetessé a történelemben buvárokodást?! minden esetre szép ismerni ez vagy amaz nagy ember életviszonyait, ez vagy ama nemzet multját századról századra elkísérni, azonban kétségtelen, miszerint a történetbuvárnak annak szemlélése ad legnagyobb örömet: hogy a történelemben is észszerűség uralkodik, itt is egyenlő okoknak egyenlő következmények felelnek meg.

És már higye el urambátyám, mikép egy ismeret ág sincs, mi az észszerűség élvezésére oly gazdag mezőt szolgáltatna, mint a természettudomány.

S ennek kimutatására adatot szolgáltatni volt céлом a fölebbiekben.

Mielőtt levelem bevégezném egy észrevétellel tartozom még urambátyámnak.

A természettudományok ellen emelt vádjai között az is ott volt, hogy azok hitetlenségre, istentagadásra vezetik az emberiséget.

A föllebbiekben előadott tények: a közönséges levegő két fő alkatrészeinek akkora gonddal, előrelátással megválasztott aránya, aztán azon mód, mely által gondoskodva van annak állandóságáról: nem egy előre elgondolt tervre, rendező észre mutatnak-é a természetben?! Oh az ily tények hatalmasabban bizonyítanak az istenség lételéről, örökös jóságáról, mint a legtudományosabb dogmaticai értekezések. Higye el urambátyám, mikép egy valódi természetismerő nem lehet istentagadó, ő nemcsak hiszi de látja az istenséget a természet tüneményeiben.

De félbeszakasztom talán máris hosszúra terjedt leveletem jól tudván, hogy a tanítani akaró, ha hosszadalmas, unalmassá válhatik. Tudassa vellem urambátyám elértem-é céloimat, szerzettem-é valami élvezetet, nyujtottam-é tanulságost? Azon esetre ha kedvező választ nyerendek, élvezetem önt egy más természettudományi igazsághoz, megtekintendők annak világánál egy más körben a természetet.

Isten áldja önt.

MENTOVICH F.

LÓSÁRDI ZSUZSÁNA.

A mit e nőről tudunk, igen kevés, hogy egész, kerek alakot rajzolhassunk utána; épen elég, körvonalaival szolgálni egy eszményképnek; s ha csak félannyi maradt volna is hátra felőle, irodalom- és hon-történeti szempontból mégis nagyon meg érdemelné a följegyzést és emlékezetet.

Lósárdi Zsuzsána 1681-ben jó birtoku nemes családból, Sátoralja-Ujhelytt, Zemplénben született. Bátyja, Miklós II. Rákócy Ferencnek tulajdon lobogóját vivő zászlótartója volt, s Klio Zsuzsánát is ott látja legelőbb, a mint testvérével a fejdelmet harcaiban kíséri, kötözi a bajnokok sebeit; a sereg elején saját szerzeményü, lelkesítő családokat énekel, s 1704-ben Rákócy erdélyi fejedelmé választásakor, Erdély rendeihez dicsőítő odát ír, melyet Rákócy, Gyula-Fehérvártt kinyomat s több ezer példányban szélylyelosztat. —

1705-ben november 11-én, midőn a sárguló fák — eltávozott kedvesétől, a nyártól maradt emlékbokrétái a kipusztult mezőnek — végső lombjukat is

lehullatták: Zsibón, a setét hegykúpra néző büszke kastély alatt, a szög Szamos szegélyezte bájos rónaságon, melynek varázs tája édes, mint egy beteljesült álm: véres ütközet volt. Már csak egy-egy fölszántott csonka fegyver avagy rozsdás ágyugolyó idézi vissza a gyilkos napot, melyen Rákócy egéről az első csillag leszaladt; de a falu népe, hosszú téli estéken a fenyűszál lobogó lángjánál még meg-megnépesíti a néma csatatért, eldudolja a viharos időt, mikor:

„Zsibónál a Szamoson
Kalpag úszik a habon.“

s a félhomályban egy hölgyet emléget, kivel a fejedelem, a róla nevezett hegycsucs kölapján a Rákócy asztalán utoljára ebédelt.

Itt Zsuzsána sorsa Rákócytól külön szakad.

A zsibói csatával, hol alkalmasint bátyja is elesett, (legalább Rákócy ekkor vesztett zászlója ma is a volt Közép-Szolnok vármegye levéltárában található) Herbeville egész Erdélyt hatalmába hajtván, Lósárdi Zsuzsánát is kezére keríti s Marosvásárhelyen fogságba téteti. Itt, mint a madár, mely tölgyligetben és a tövisbokron egyaránt énekel, siratja versben „hanyatló hazáját“; de költeményei az országban elszálingozván, s közháborodást okozván a kormány figyelmét még erősebben reávonták, úgy hogy 1706-ban fiscalis actió alá helyezik, és mint felségsértőt el is ítélik,—de ő azon évi május 20-án, a Pekri berontása folytán támadt zürzavar segélyével, átszökött Törökországba; tizenhét

nappal előbb (május 12-én 1706-ban), kiszabadítása iránt, ismerőse vagy barátja Budakynak irván, mely levél — mint hogy költeményei a perrel együtt az udvarhoz küldettek és ott elvesztek — egyedüli hagyománya, s erőtelyes nyelvezeténél és tiszta, nemzeti zamatu írmódoránál fogva, nyelvészeti s irodalmi tekintetben is figyelmet érdemlő adalék. A levél következő:

„A Magyorok istene adjon minden jót!

A mint hajdan jó hazámban volt.

Ezt szivéből kívánja

Szegény hazánk rab leánya!

Fogságból írák ezen soraimat uram, kegyelmednek, és ámbár minden az új tavasznak gyönyörüségét érzi, csak én és boldogtalan szegény fejem nyögöm az idők mostohaságát és siratom az hanyatló magyar napnak elenyészését. Német uramék fogsággal sanyargatják testemet, és lelkem s szivem siratják ugyan szegény régi magyar hazámnak megbomlott sorsát, de azért, valamint hiszem, hogy magyar idők még visszafordulnak, úgy gondolatimnak és érzéseimnek nem parancsolhatnak német uramék; mert ha mindgyárt német is örzi egybenrogyó testemet, szivem mégis magyarosan érez, és lelkemet a magyarok istene éleszti; mi hasznok német uraméknak, ha gyáva személyemet fogva tartják, azért bizony senki sem fog fegyvert fogni és német uramékat terhes háboruval üldözni. Ha német uramék egyébbe nem helyeztetik győzedelmeket, hanem szegény asszonyok rabságába, úgy csak

szégyenekre válik, hogy tüzelő fegyvert hordoznak. Nem hihetem, hogy német császár ő felsége katonáit azért küldötte légyen áldott földünkre, hogy asszonyokat fogasson velek, mert bizony nagy gyávaság lenne, a magyar szívet csak magyar asszonyokban keresni. Ha jó uram ő nagyságát, fejedelmünket és táborát követtem, azért császár ő felségét, a ki rólam talán egy szót sem tud, még meg nem sértettem. Látom, minden hibám csak az, hogy magyar asszony vagyok és magyar hazámat siratom. Arról bizony nem tehetek, hogy plundrás szülőim nem voltak. Beszéljen azért uram kegyelmed, mint hazafi, Klekner urammal és kérje meg, hogy gyáva személyemet bocsássa elmenni oda, hová sorsom és belső érzésem húz; nem öltem senkit is, és nem is kívántam, hogy magyarok a német földet istentelenül pusztítsák, nem azért énekeltem énekeimet, hogy német uramékat kiirtsam, hanem hogy hazámat hazámban megsirassam. Leveletem Pókai viszi meg kegyelmednek, a kinek illő megjutalmaztatást ígértem. Isten látja lelkemet, nincs semmi pénzem, mert mindentől megfosztattam, kérem azért uramat, kegyelmedet mint jó magyar hazafit; jutalmaztassa meg jámbor Pókai becsületes szolgálatját, és tudósítson Pókai uram által német uramék felőlem mit határoztak. A magyarok igaz istene jutalmaztassa meg kegyelmednek és a magyaroknak fáradozásait. Uram kegyelmed ...

szegény rabszolgálója

Lósárdi Zsuzsána.“

Kimenekülésével neve végkép elenyészik.—

Az erdélyi pártütökről 1709-ben tett részletes főkormányiszéki jelentés szerint lánytestvére a felkelés egyik kitűnő vezetőjéhez, ungmegyei alispány Csicserei Orosz Pálhoz ment volt feleségül, ki még 1703-ban a mozgalmak elején sereggel Erdélybe ütött, s Kövárt, Fehérvárt Rákócy részére elfoglalta, a kitől később az összes erdélyi kuruc-hadak főparancsnokává neveztetett ki. Szülői, sátoralja-ujhelyi házukon kívül, Kis-Rozványon, Ricsén, Agárdon is birtak.

Hogy a ködkép be legyen fejezve, 1738-ban a fejedelem halála után három esztendőre, midőn Rákócy József, a magyar menekvők maradványa — s török segédhad élén, Perisinán át Oláhországból Erdély felé közelg, a serget feketébe öltözött, befátyolozott arcú nő vezeti, a ki gyanithatólag az akkor 57 éves Lósárdi Zsuzsána vala.

KELEN.

HAZASZERETET NÖVELÉSI SZEMPONTBÓL.

DIESTERWEG UTÁN VISZONYAINKRA ALKALMAZVA.

Második közlemény

Megkülönböztetjük: az általános emberi, nemzeti és egyéni műveltséget; mellőzzük itt az utósót, mely oly végtelen különbségeket tüntet fel, mint az egyéniségek. Az általános emberi műveltségnek eszközlője a keresztyén vallás, ez mint világ vallás nem ismer népeket és nemzeteket, minden embereknek egyenjogulag jelentetett ki; a nemzeti műveltségnek pedig azon utasító gyakorlati észrevételek tényezői, miket első közleményünkben előadtunk.

A keresztyén és nemzeti műveltség egymást kiegészítik, és kiegészíteni tartoznak. Ha ez utósó elismeri s megerősíti a nemzetek különégeit: akkor az, e különégeken felülemelkedik; a közös keresztyén szellem ledönti a válaszfalakat és minden nemzeteket magasabb egységbe köt össze, úgyhogy mindenikben, bár különböző módon, ugyanazon isteni lélek lakozik. „Különbfélék az ajándékok, de a

lélek egy s ugyanaz:“ A keresztyénség tehát megszünteti a hazaszeretetet szülte ellentétet; úgy tekinti az embert, mint embert, a nemzetiség pedig úgy, mint polgárt.

Mit lehetne még e nagy, tartalomdús tárgyról mondanunk, mi eddig elő foglalkoztata? Őszinte vallomást téve, a mondottak minket nem elégitenek ki. Talán a tárgy nagyszerűsége, természete nem enged kielégítő eredményre jutnunk; vagy talán a hazaszeretet valódi fogalma oly föltételekhez kötött, melyek realis életünkben nem föllelhetők, és jogtalanság volna azt magunkra nézve követelni? Bár-mint legyen is az ügy, ösztönözve érezzük magunkat e magasérdekű tárgyat még egy átnézeti, az ember korszerint való fejlődésére vonatkozó elmélkedéssel tovább fejtegetni.

Az ember, mint e g y é n; mint é n jelenik meg a világszinpadán; áthatja őt az önfentartás ösztöne. Született ö n z ő, s létele biztosításáért annak is kell lennie. A gyermek ismeri saját éhségét, szükségleteit, és hogy másoknak is van éhségök: később tanulja meg; következőleg először csak önmagáról gondoskodik. Ez ártatlan, szükséges, tehát jó önzés mellé más indulatot, érzelmet kell szívébe beültetni, s azt annyira legyőzni vagy alárendelni, hogy kész legyen énjét, egész lételét magasabb tárgyakért feláldozni. Ez csak úgy elérhető, ha az ember nagyobb egészeket, egyetemességeket (Allgemeinheit), mint magasbb tárgyakat felfogni — s magát részecskének, tagnak tekinteni megtanulja. Több ily e g é s z

létezik, melyekbe nem egyszerre, hanem lassanként találjuk be magunkat. Innen minden életkorban más a magasabb egész, a társaság iránti érzelmünk, vagy a közérzelem (Gemeinsinn), és mindig más meg más cél lép előtérbe. Vessünk egy futó pillanatot a fejlődő embernek életfolyására s a körökre, melyeknek határai közt képződik.

A csecsemő álm karjai között szendergő állapotából a család körében ébred föl. Isten rendelte: hogy a férj és nő egymást kölcsönösen kiegészítsék, ketten szent egységet alkossanak s ezt gyermekök tökélyesbbé tegye. Egy család csak a valódi, egész ember. Szerencsés a föld ifjú szülötte, ha önzéstelen, feáldozó szeretet fűzi össze a család tagjait, ha ezek mindenike hiven teljesíti kötelességeit. E teremtő vagy fentartó tevékenység a család javára, a minden tagokat áthatott szeretet képezi a nem- s családi-érzületet; hogy úgy szóljak a család patriótismusát. A keblet feszítő érzület átszál a szülőkről gyermekeikre, mert hiszen azok más családoknak is tagjai. Innen boldogok az oly gyermekek, kinek családuk egy nagyobb és szeretet által összefűzött családkörhöz tartozik, és a mely nemeskeblü barátokkal bír; az ily család szent tűzhelye a legnagyobb erényeknek. Vajha jogosan elmondhatnók: hogy magyar hazánk más országok és népek felett megáldva van nemes családi-érzülettel, házi erényekkel!

Nemes családi érzület, házias erények képezik a nők s általában a nőnem koronáját. Kevés nőnek

tekintetök terjed saját házi körükön túl, melyben ők napok, ha érzelemgazdagsággal és valódi nőiséggel megáldvák; tekintetök legfennebb a rokon családok körének határai között marad; még ritkábbak az olyanok, kik más nem rokonért is tettere készek. Nem is követeljük tőlök, ha gyermekeiket hiven és kegyesen nevelik, ha férjük iránt, ki védőjük, barátjuk, odaadó és feláldozó szeretetet tanusítanak; ha abban keresik gyönyörüket és boldogságukat, hogy leányaikat oktassák, tanítsák és fiaikat a rosztól megóvják, röviden: ha benső jóság, szelidség, érzelemmélység és hűség diszlik, mikkel minden igaz magyar nőnek birni kellene. Tért engedünk magasb szellemű nőinknek, hogy nemes, hazafias erényeiket tüntessék ki a betegápoló, kiseddévó és más hasonló intézetek ügyef buzgó, részvevő felkarolása által, melyeknek munkásági köre a családival közel rokonos.

Megkivánjuk végre magasb szellemű nőinktől, hogy képesek sőt készek legyenek a távolabb kiható férfi törekvést, munkáságot felfogni, elismerni, kelőleg máltányolni, és érezzen lélekemelkedést azon nő, kinek férje magas életpályáját illően betölti, ki gondolatai- s tetteivel a világot átöleli. A nőnevelésben; fájdalom kevés gond fordittatik az iméint mondottakra, s ez az egyik ok, miért nálunk oly kevés férfiak találhatók, kik közügyért tevékenyen működnek. Sokan férjüket látható és láthatatlan, de mindenesetre hatalmas befolyásuk által a családi körbe zárják el, és ki nem elég gyöngéd (?) engedni: ritkán kerüli ki a mindig szomorú házi vizsályt.

Törekedjék a nő férjét megérteni, kit hivatása, a világ veszen először igénybe, azután családja. E szerint értendő az egykori jeles százados e látszólag gyöngédtelen mondása: „először jönnek huszáraim, ezután huszáraim lovai, aztán nők és gyermekem, végre magam.” A világ a férfiban mindenekelőtt a hivatásának megfelelő embert vizsgálja, s telyes joggal. Hogy sok nőink férjeiket nem értik, édes magukat férjök hivatásának alárendelni nem tudják, nem akarják: annak oka hiányos, egyoldalú s kevésbé üdvös ismeretekre terjedő műveltségökben rejlik.

A magasbra törekvő férfi lelkét nem tölti be a családi kör s nem szabad betöltenie. Midőn a leány házi körben, vagy ezzel hasonszellemű iskolában neveltetik, akkor a figyermek nyilvános tanintézetbe küldetik, melyet a község vagy állam alapított, hol a házi körön mindenesetre túlterjedő életpályára, a társadalmi életre képeztetik. Kedvező körülmények közt tanítói iránt való tisztelet- és szeretettel eltelve, szorgalom- és éber törekvéssel szenteli idejét komoly tanulmányaira; iskolai pájtásokat szerez; gyorsan kinő a gyermeki szilaj játékokból; kifejlődik benne az ember és úgy érik ifjává. Mint ifju bizonyos életpályát választ, és boldog, ha ő abban ábrándos képzeteket alkot egykori cselekvősége iránt. Fölkel lelkében a hazának nagy gondolata, lelkesedéssel telik el keble, hogy azért tegyen és munkáljan. Üdvet hoz rá, ha honfiúi érzület leng felé azon férfiak köréből, kik közé csak lép; mert

csak a köz, nyilvános életben szemlélhetők szülnek érzeményeket és tetteket. Itt társasulnak a házi körben nyert nemes, szelid erényekkel a nyilvánosok t. i. hivatásbani ügyesség, a becsület- és dicsőség-érti lelkesedés. Felmagasult lélekkel hallgatja az ősök nagy tetteit; gerjesztőleg hatnak reá a jelen mozgalmái; nagy gondolatok hevítik keblét s határozat kél azokat a jövőben megvalósítani; férj, családfő, polgár és patriota lesz belőle, kitől követelhetjük, mint szintén ő magától: „a fáradhatatlan, soha meg nem szünő munkásságot hazája iránt.”

Üres, pusztá hang a patriotismus, ha pályánkra kellő ügyesség- és készséggel nem birunk. Mindenki gondolja legközelebről az övéit, fordítson éber figyelmet a Gyermek-jól nevelésére, kik magvai a következő nemzedéknek és tényezői a jövendőnek; mindenki buzgón örködjék saját körében és ügye felett. Boldog azon ország, mint pl. Németország, hol sok jeles férfiak és tanítók nem ismernek más magasabb érdeket, mint nemesen működni pályájukban. Örömmel kell azt elismerniök minden idegen paedagogusoknak, kik Németországot bejárják.

Az ügy, melyre valaki egész életét szenteli, egyszersmind másoké is, és az szívesen csatlakozik ezekkel. Egyesüljünk hát a közös életpálya felvirágoztatására! Nincs ott patriotismus a tanítóknak, hol azok egymástól magokat elszigetelik; ki csak önmagára gondol, miként lehet képes az asszociálora? már a szavak ellentétet rejtenek. Ki félrevonul, elzár-

kozik: ellene szegi magát mindennek, mi közhasznu, mi jó. A közérzelem mindenütt abban áll, hogy magunkat egy egész tagjának tekintjük, önérdeünket a köznek alárendeljük. Egyesüljünk hát pályatársak, férfiak! és egyletünk, barátságunk a magasabb célokra való közös törekvésben találja szilárd támaszát. Legyen jelszavunk: „élj az egészért és egészben!” —

De a férfi nem csak családfő és pályatárs, hanem honának polgára. Keble hevül annak jólétéért; annak sorsa, hecsülete és törvényes szabadsága az övé is. És telyes joggal, mert a szabadság föltétele minden való jólétnek. Még azzal nem birunk mindent, de nélküle minden más csekély értékű. Gondoljatok népet, mely a legtermékenyebb földön a legszebb égaly alatt lakik, melynél tudományok és művészetek virágoznak, gondoljátok szabadság nélkül: hizonyára rab- vagy szolganép az, és megvetésre méltó. Ellenben tekintsünk azon népre, mely a fagyos égaly alatt táplálékáért küzd a medvékkel; nyole hóig kormos viskókban lakik; a tudomány és művészetéről keveset tud; de önállóságát és szabadságát bel- és külelnyomok ellen fentartani tudja: az ily népnek amaz elsőbb felett előnyt adunk, sőt bátran nevezhetjük nagynak.

A szabadság a nemzetek egészsége, és a politika, Dahlmann szerint, egészségtan, nem azért, hogy egészséget ad, hanem mert fölfedezheti s kevesbítheti a betegség okait. Mi értelme annak, ha a beteg ember dúsan terített asztalhoz ül, vagy az él-

deletre engedélyt mástól kénytelen esdeni; nem irigylendő-e azzal szemben a vadon fakérgen rá-godó fia?

A szabadság (t. i. a törvényes) a férfiak, a nemzeteknek egészsége; innen a nép fiai patriotis-musa annak kivívásában nyilvánul. Hol hiányzik, mind-addig igénybe veszi a patriota buzgalmát, míg ki nem vivotott. Bámulva olvassuk a történelemből, hogy e legmagasabb földi jóért, némely népek szá-zadokon át küzdöttek; és még soha sem sülyedt nép szolgaságba, ha az észszerű szabadságot tekinté leg-főbb jónak. Tizszer legyőzette, szétdaraboltatva és leigázva, mindig újból fölkelt, küzdött; végre sike-rült, diadalt nyert a szabadság. „Der rechte Mann kann bangen, aber nie verzwei-feln am Höchsten, am Vaterlande.“

Két oldalról veszélyeztethetik egy nép szabad-sága: kívülről és belőlről. A külről keletkező veszélyek, valamely hódítványgó népnek megtáma-dásai legkevésbé vészthozók; ismerjük az ellent, vi-lágos előttünk célja, és senki sem csalódik, mind-nyájon ---mert minden fenyegetve van,---fegyvert ra-gadnak, és az ellen visszaveretik; a kapott seb csak a test külső megsértéséhez hasonlít. Sokkal veszélye-sebb a szabadságnak belső ellenek általi elnyoma-tása; ezek országunkban laknak, hozzánk tartozók-nak látszanak; hatalom, tekintély vivnak mellettök, titkon hatnak mérges szereik, és megvásárolható szolgák velök közreműködnek. Ez a testnek belső betegsége, melynek okai és kulfjei könnyen rejt-

ve maradnak a szem előtt; oly betegség, mely a nedvek megromlására, hibás szervezetre és szabálytalan életmódra mutat.

A kül- és beellenek közti különbséget tisztán megérthetik t. olvasóink, ha Spanyolországnak a legutóbbi 30 évek alatt folyt eseményeire egy futó pillanatot szentelnek. A közelebbi évezredek történelme nem mutat fel nagyobb, félelmetesebb küllelment, mint I-ső Nápoleon volt, és ő Spanyolországra nézve kevésbé volt veszélyes, mint VII-ik Ferdinánd kamarillájával, inquisitioja- s minden szolgálival. A nevezett ország állapota veszélyes volt 1808-ban, de elcsüggesztőleg borzasztó csak 1815 után; még sem csüggedtek el a spanyolok; dacára az inquisitionnak, dacára hősfiai bebörtönöztetése-, számkivettetése- és haláluknak, szabaddá tették magukat.

Boldog azon nép, mely a közérzelmet, nemzeti érzelmet annyira bírja, hogy a nemzettestben talán még létező különbséget felyülmulni, azokat alárendelni tudja pl. a beszédmod, életnem, vérmérsék, sőt miveltség, rangosztály és még a vallásfelekezetek különbségeit is. Hol a nemzeti érzelem, a nemzetegységnek tudata elég erős, ott az, minden különségek felett uralkodik. Az állami, nemzeti egység elsőbb a vallásbelinél!

Minő boldog volna a magyar föld, ha minden magyar catholikus inkább szeretné a magyar protestánst, mint egy más, idegen ország catholikus polgárát, és megfordítva. Így a protestansok és catho-

likusok közti annyira sajnálandó viszályok épen nem merülnének fel. Mindnyájon élénk részvéttel csüngnének a hon közös sorsán; egyesülten mozdítnák elő a jót, mit bírnak; és kivívnák, a mi nincs. Egy szóval: boldog a nép, melynek fiai a haza köz jóléte-, boldogsága- és észszerü szabadságáért lelkesüléssel eltelvék.

Igen de a patriotismus még nem zárköve az ember és polgár kifejlődésének. A kereszténység, a humanitás vallása képezi az embert emberré. Meglehet, sokan kortársaink közül, kiktől minden miveltiséget el nem vitathatunk, érzelmeikkel nem követnek minket hazánk határáig; hanem kisebb körökben, s talán az önzés legszűkebb körében maradnak; nekünk azonban nem szabad megállanunk, kötelességünk tovább haladni. Central University Library Cluj

A minő viszony van egy család és nép között, melyhez a család tartozik: ép oly viszony létezik minden egyes nemzet és az emberiség között; és miként a családi érzület patriotismussá szélesbül ki: úgy a patriotismus világpolgárságba megy által, vagy mint a keresztényvallás kifejezi: általános ember-szeretetre, humanismusra vezet, e tételben összpontosítván jelszavát: „szeressed felebarátodat, mint magadat:“

Volt idő, s talán még ma is jelenkezik, midőn a külföldinek, az idegen ajkunak gyűlölését patriotismusnak tartották. Külföldi és idegen rossz értelembe, valamint a még rosszabb értelmű éretnek, hitetlen sat. nevezetek meggyalázó, semmitérő né-

zetekről tanusítanak. Ezekből származik a nemzetgyűlölség, mely szülője a vértszomjuhozó szörnyetegnek, a háborúnak. Nem, t. olvasók! nem áll a magyarhaza iránti szeretet más ajkuak gyűlöletében; ez csalfa patriotismus, mely a honnak csak fanyar gyümölcsöket terem. A hazafinak keresztény érzülettel kell birnia; a patriotisumnak általános emberszeretetre kell felmagasulni, hiszen mindnyájan testvérek vagyunk. Yalamint isten egyéni különbségeket alkotott, hogy egymást kiegészítsék, egymást segítsék, és közös javukat előmozdítsák: ugy nemzeti egyedeket, nemzeteket helyhezett egymásmellé, feladatul tűzvén eleibök egymásnak kölcsönös segítségét a legdrágább javak kiküzdésében.

Első az igazságosság, mivel egy nemzet, a másik iránt tartozik azaz: Unsajátságos vonásainak, birtokának és jogainak tisztelete. Ez nemleges (negativa); de már nagy erény, mit ha egy nép bir: nem támadhat benne szándék, hogy költött patriotismusból más népet megbántson, vagy épen leigázzon, és leigázni segítsen. De mit is nyerne az által? igazságtalanságból származhatik-e jó? sohasem. A vétek nemcsak az egyes embereknek, hanem a nemzeteknek is romlása. Fájdalom gyakran ugy értelmezték a ker. vallást, hogy az szabályozza az egyes embereknek egy más iránti magaviseletét, de nem a népeket. Fájdalom gyakran a legsilányabb önhaszon alapelvei szerint cselekesznek, és megsértik a legmagasabb s legkomolyabb ügyekben azon szent kötelemeket, miket szűkebb körben egyes emberektől

követelnek. Üdvtelen következettenség, képmutatás és csalárdság az, irtoztató anyja a jajok és könyek beláthatlan tengerének. Mi valódi haszna volna pl. Franciaországnak, Németország leigázásában, s megfordítva. A valódi patriota hazája önállóságát kül- és bellellenek ellen fentartani törekszik; de bizonyosan nem volna patriota, ha más nemzetek elleni igazságtalan cselekvényekben részt venne, sőt hazája elleneinek szolgájává törpülne alá.

A valódi patriotát nem elégíti ki a nemleges erény; ő más nemzetek iránt cselekvő erényeket is tanusít. Más nemzet vagy nemzetek leigázására nemcsak segédkezet nem nyújt, hanem a miveltség és szabadság felé törekvésüket előmozdítja, és nem titkos, néma gondolatokkal (mit használnak ezek?) hanem szóval és tettel. „Valamit nem akarsz, hogy cselekedjenek veled: azt te se cselekedd mással; és valamit akarsz, hogy veled cselekedjenek: azt cselekedd te is mással;“ nyilván mondja sz. könyvünk. Az első kifejezésben az igazságosság, — a másodikban a szeretet kötelessége van befoglalva. Eben áll a kereszttyénség és egyszersmind — jól jegyezzétek meg — a helyesen értelmezett patriotismus.

Földgömbünk népei alkotják az emberiség nagy családját, az emberiség előfáját; mindenik nemzet annak egy-egy ágát képviseli; mindenik befoly annak tökélyes tenyésztére, és mindeniknek egy benső, létmüszeres egységbe kell egyesülni. Halad elő egyik a való jóban: úgy mindnyájon nyernek benne;

gyözzön Spanyolországban egy csatában a despotismus, az Europa s a világ minden népeinek megveretése. A valódi patriotismus, barátság és rokonszeretet kötelékeivel fűzi össze a világ minden szabad nemzeteit. Helyesen van mondva:

„Alle müssen in einander greifen,
Eine durch die andere gedeihen und reifen“

A mi egynél hiányzik: bírja a másik és a különbségek egy tökéletes egységbe olvadnak fel. Németek sajáta: a szellem, tudomány, elmélet és teremtő erő; — a franciáké ellenben a lángész, talenter, élettapintat, praxis és alkalmazási ügyesség. Hát már kajánul tekintsenek-e egymásra; — hát egyik a másik előhaladását gátolja, és hadi állásban öröködjének egymás felett? E csak a két ország valódi elleneinek tana. A franciák bizonyára sokat tanulhatnának a németektől, és viszont a németek azon néptől, mely Europa úterét képviseli. És ha semmit sem tanulhatnának egymástól: még is az igazság parancsa szerint elismerni, méltányolni kötelességök a létező jót, s azon örvendeniök kell; az elleneset tapintatlanságot és bárgyuságot árul el.

Némely látszólag hazafias érzelmű tanítók és nevelők botrányt követnek el, midőn fenhéjazó bírálattal szólnak más nemzetek jeleseinek műveiről, mi határtalan és döntő ítéletekre vezeti az éretlen ifjuságot oly személyek- és tárgyakra nézve, melyek ítélete körén minden esetben felyül állanak. A megítélés és kigunyolás veszélyes modora pedig, megfosztja az ifjuságot azon fejlesztő éldelettől, mi

az egyesek és népek életében tapasztalt s tapasztalható nagy-jelenetek elismeréséből ered; azt az önzésnek csak is azon foka mulja felyül, mely irigység nélkül senki mást nem nézhet maga felett. Félre az ifjuság köréből az érintett nemzeti önzéssel és lealázó kritikával. Az ifjuság egészségesen és élénken úgy halad elő a fejlődés útján: ha minden eredeti tulajdonokra, emberileg nagyra elismerőleg és tisztelettel tanul tekinteni.

Mi a honszeretet a polgárra, a családi szeretet a családfőre nézve: ép az, a keresztényre nézve az általános emberszeretet. Régibb az ember és nagyobb jelentőségű a polgárnál, valamint főnőbb áll a polgár, mint a családfő. Innen első és főgondolatunk legyen az embernek, s általa aztán a polgárnak jobbitása s nemesítése. Óvja meg a magyar házias jellemét, érzelemmélységét, természetes józan-belátását, és az eszményiek utáni törekvését, de e nagy és szép tulajdonokkal párosítsan erélyt és lankadatlan tevékenységet. Nagy és dicső tulajdonokat nyertünk a természettől; nem is kívánjuk megváltoztatni, de igen tovább képezni, fejteni s kiegészíteni. Egy ország önzésének ép oly kevés áldásdús következményei vannak, mint egy családnak; és a nemzeti hiuság ép oly kevéssé erény, mint bárminémű hiuság, mit eltávolítani szent feladatunk.

Igy egyesülnek és megdicsőülnek ugyanazon egyes-nép- és emberiségi egyénben a családfőnek, polgárnak és embernek vagy kereszténynek erényei; más szókkal: szeretettel öleli övéit, hazáját és az

emberiséget. A kereszténység nemesíti és dicsőíti meg az ember minden törekvéseit és irányzatait; s minél inkább áthatja a családokat, népeket emberiséget annak szelleme: annál közelebb jön az idő, melyben minden emberek, dacára egyéni, rangosztályi, és nemzeti különbözőségeiknek, magukat a nagy emberi család tagjainak fogják érezni s tartani, mely magasztos céljai felé, bár lassu lépésekkel ugyan, de folytonosan halad.

Minden embernek nemzetnek fejlődése fokozatosan és időszakonként halad elő. Vannak ugyan csomók, látszólagos helytállások is, de ezek egyike sem valódi. Legüdvesebb a törvényszerűleg folyton-folyó, belőlről kifelé törekvő fejlődés, mi a nélkül is halad, hogy a külső jelentékenyen nyilvánulna; de eljön bizonyára ennek is ideje, s ha eljött: akkor még virulóbban tündükl a belső fejlődés. Az emberiség fejlődése, haladása—ha az valódi és igaz—nem egyenes, hanem csigavonalban történik. Hogy pedig van valódi előhaladás, arról meggyőz minket az emberiségbe helyezett hitünk. És e hit boldogokká tesz, lelkesedéssel árasztván el keblünket. Hit és lelkesedés nélkül soha semmi nagyszerű nem létesült. Sajátítsa hát el azokat mindenki; bizton elmondhatja akkor minden igaz hazafi, hogy aggodhatunk, de soha elnem csüggedhetünk hazánk sorsa felett.

AZ ERŐ ÁTVÁLTOZÁSAI.

Folyó évi marc. 29-én Liebig a müncheni vegytani hallgató-teremben tartott esti felolvasásait az erő átváltozásai feletti értekezéssel és azon állítás kísérletes bebizonyításával fejezte be, hogy a delezesség (magnetismus), villanyosság (electricitát) és melegség nem különböző dolgok, hanem egy és ugyanazon ok nyilvánulásai.

A nagy vegyész e rendkívül érdekes felolvasása minden nevezetesebb német lapban közzétételén, legkevésbé se kétkedem, hogy érdemes szakférfiaink figyelmét nem kerülte ki; de miután azt egyetlen magyar lapban sem láttam bár említettni is remélem, senki sem fog avval vádolni, hogy mások tisztébe vágni si et ek, midőn ez ép oly kellemes olvasmányt képező, mint tanulságos értekezéssel a magyar olvasót is megismertetem — négy hó múlva!

A lehető röviden főgondom előadni az egészet.

Azon eszmék folytán, melyeket Liebig maga vegytani leveleiben megpendített, egy heilbronni fiatal orvos, dr. Meyer, ezelőtt tizennégy évvel egy

értekezést küldött be hozzá a vegytani évkönyvekben leendő kinyomatás végett.

Ezen értekezésben az volt bizonyítva, hogy az erő és hatása nem semmisül meg; hogy a természeti erők és nyilatkozataik nem lesznek oda, csak úgy ni! hanem csupán más alakot vesznek fel, a mely eredeti lényegével hasonértékü.

E kérdés azóta Angliában és Németországban tovább lön fejlesztve, s Baumgartner (Bécsben) méltán nevezé azt századunk egyik legfényesebb fölfedezésének. Első alapítója, fájdalom! korán elhunyt — a fébolydában.

Azonban lássuk Liebig előadását, melyben, a nélkül, hogy magát szóba is hozta volna, dr. Mayer nevének tisztelettel adózott.

Az ing-óra jár! Mi ad annak ehez erőt? Legközelebbről a súlyesés, vagy a megfeszített rugó. Igen de a mi karunk huzta fel! tehát súly és rugó, karunk erejét terjeszti ki huzamosb időre.

A víz esése, a víz meleg általi gőzzé kiterjesztése malmokat és gépet hajt. A zsurlódás a mozgást akadályozza, sőt általa a mozgás végre meg is szünik. Régi tapasztalás. De azt hitték: a zsurlódás által az erő fölemésztetik és oda lesz, jóllehet már régen észrevették, hogy a zsurlódás meleget fejt ki.

Ekkor Meyer megmutatta, hogy a mozgás, a melyet a zsurlódás megakadályoz, meleggé változik; hogy az erő egy bizonyos mennyiségü melegnek felel meg, s megtaníta, hogy ezen mennyiség meg-

mérhető és annak a mozgó erőhezi aránya kísérletek által meghatározható.

A vasrud kalapácsolás által megmelegszik, s ez esetben a melegmennyiség által ép annyi kalapácsütés nyerhető, a hány szükséges volt annak kifejtésére. 13,500 ütés egy tíz fontos pöröly által, a mely egy lábnyi magasságból ejtetik le egy vasrudra éppen annyi meleget fejt ki, a mennyi szükséges arra, hogy egy font víz a fagypontról a forrpontra hozassék, s azon melegmennyiséggel, a mely egy font víz mérsékletét egy fokkal fölebb hágtatja, éppen 13 $\frac{1}{2}$ mázsát lehet egy lábnyira emeltetni. Villanyfolyam által pedig szintugy idézhetünk elő vonzerőt, mint meleget.

Liebig vastag rézsodrony által egy vasrúd körül villanyfolyamot vezetvén, az delejé változott, mely egy félmázsát birt fel. És ugyanazon folyamot vékony rézsodronyba vezetvén, a villany megtorlódása következtében a sodrony izzóvá lett, melynek segítségével egy pohár vizet csakhamar felforralt.

Azután ugyanazon villanyt a víz vegybontására használván fel, nem jelentkezett meleg sem delejeség, a helyett a víz éleny és köneny (gyuló lég) részekre oszlott. De ha a köneny elégetése által a vizet az élenyben ismét helyreállítjuk, viszont annyi meleg jelentkezik, a mennyi éppen megfelel a felhasznált villanynak.

A villanyfolyam, mely delejé változtatva 13 $\frac{1}{2}$ mázsát egy lábnyira emel, egy vékony sodronyban annyi meleget fejt ki, hogy az által egy font víz egy

foknyit hevül, vagy annyi vizet osztat könny- és élenyrészekre, hogy annak elégetése által megint egy font viz mérsékletét lehet egy fokkal fölebbemelni. Az erő nem semmisül meg, a mozgás nem enyész el, látszólagos eltünése nem egyéb, mint—átalakulás, metamorphosis.

A mi testünkben az életfolyam mozgása szintén fejt ki gépi erőt és meleget, s a növény, mely annak szerves táplálékot nyújt, csirája fejlődését és a növést a nap világának és melegítő sugárainak befolyása nélkül nem érné el soha. A földkívüli nap mozgásba hozza a légtenger hullámain; ereje ott van az organismusban létrehozott természetben, s koránt sem vesztett el. Meggyújtjuk a fagygyut, meggyújtjuk a fát, s világosságot és meleget nyerünk tőlök. Csak azt adják ők nekünk, a mit kaptak, a mit átvettek, éppen úgy, a mint a felhuzott óra rugója a mi erőnköt a mozgonynyal közli. Mi a növényben a naptól kölcsönzött, úgy szólva betakarított erőt és meleget élvezzük, a mely aztán bennünk folytatja tevékenységét. És így:

Semmi se semmisül meg, minden megmarad, átalakul, s mintegy önmagában élő organismusnak lászik lenni.

Ennyi az egész!

IIALMÁGYI SÁNDOR.

A BÁCSI.

(Rajz, székelyföldi utamból)

I.

Tikkasztó hőség szorult le a völgybe — H... faluba érve a takaros székely házak egyike előtt meg álltam, egy pohár friss vizet inni.[?]

Az öreg székely, tornác előtti nagy lapos kőven állt gondterhelte arccal és haragtól szikrázó szemekkel. Egy fiatal suhanc lustán a tornáchoz dölve, tekintetét merőn a földre szegezte.

— Te semmirekellő! — szolt az öreg — te kenyer vesztegető!.. ezért váltottalak ki a katonaságból?

— Ugy ugy apám uram! — felelt vállvonitva a suhanc — ha bánja kend, még bevesznek engemet oda, s Jozsi kománk egybe leszámolja a pénzt.

— Még feleselsz! — riadott rá az öreg ujabban s azután egy szuszszal folytatta — a széna horlásnál szekérrakó kell, a ménes kalandazóban.. a kapások csak a napot lopják.. az aratás a nyakomon... Istok ne mérgecsis mert ugysegéljen!...

— Megmondottam, hogy nem mozdulok, ha maga a püspök parancsolja is!

A szénahordó szekér elé négy ökör volt fogva. Az öreg székely dult-fult mérgében. A nehéz szijostort leemelte válláról. Szerette volna azt annak a rossz fiúnak a hátára rakni; de végre is beérte azzal, hogy kérges ujjával bozontos bajusszába rohant, ostorával az ökrök közé csapott s „hej daru- hej rendest“ kiáltva a szekérrel a kapun kihaladt.

— Az a koldus lány egészen elvette az eszét! dűnnyögte magában s a löcshez fogodzva fellépett a felhércre a csataló fára ült s kidöcögött a mezőre.

Csak hamar egy második sokkal érdekesebb jelenetnek lettem tanuja.

A fekete csipke fejkötös, selyem előkötényes, kissé hajlott koru, de még elég fürge és takaros házinő szivélyesen hívott meg a szobába míg a kutról friss vizet merit! Megköszöntem, de a tornác előtt maradtam s alig hogy a gazda a mezőre, a gazdaszony a kuthoz távozott, Istok ki úgy állt a tornáchoz dölve minha támaszfa volna egyszerre nagyot ugrott, a szomszéd puszta telek sövény-kerítéséhez sietett és átkiáltott:

— Rózsikám!.. Rózsikám! —

Néhány másodperc múlva nagy kerek szalmakalapos, vörös előkötényes szép fiatal székelylány jött a sövényhez. Első pillanatra feltűnt a sajátságos ellentét, mely egész valóján előmlött. Színe halvány, tekintete ábrándos, arcvonásai kifejezédűsák, modora, illedékes városias volt, míg karsu ter-

metét a falusi ruha dús hajfürteit a ráerőszakolt nagy szalmakalap egészen eltakarták és eltorzították.

A leány hóna alatt jókora göngy volt, mely össze-
vepodgyászolt fehér ruhákat gyanított.

Istok a mint a podgyászt meglátta inkább elhalványult, mint előbb, midőn atyja fenyegette s csaknem remegve szolt:

—Rozsikám, hát csak ugyan?

—Eltávozom!— felelt a leány dallamszerű lágyság és panaszos hangon.

—Ugysegélyen én is veled megyek.

—Istok!.. felelt a leány szigorral s ábrándos tekintetét feddőleg emelte a suhancra.

—De elkisérlek! ugysegéljen elkisérlek.

—A falu határáig!

—Rozsikám!—kezdette a suhanc panaszos hangon—te ismét a városba mégysz!.

—Oda nem megyek!

—A város! a város!. —löprenkedett a szegény suhanc -- meg ne csalj Rozsikám, mert ugysegéljen felgyujtom a várost, ott az a sok komédiás nép, a sok nyalka legény!

—Legyen kend nyugodt, nem megyek a városba; de ez a mi sorsunk hogy szolgálatom után éljek és hogy most elváljunk. A kend apja gazdag, mi szegények vagyunk egy esztendő hamar eltelik. Szolgálatommal még szerzek is valamit aztán—
aztán ha kend....

—Elveszlek.

—Igen ha az apja...

—Hej apám uram sokat mérgesít engemet— szolt Istok jobbát ökölbe szoritva—, de legyen... még ez esztendő legyen... azontul esküszöm hogy többé a püspök sem választ el tőled.

—Édes Istokom!

—Édes Rozsikám!

—Ha kend nagy korú lesz.

—Azt a faluvégi telket megépítem... apám uram megosztja a birtokot.. majd külön élünk külön gazdáskodunk.

—Becsülje kend szülőit; ne háborogjon vélek! Isten áldja Istok!..

—Megállj Rozsikám!... Anyám asszony a kapom. ...

—De csak a határig.

—Igen, igen. Isten áldja meg kelmetek!.. Jer Rozsikám, jer. Elkísérlek a határig.

Eltávoztak.

A fekete csipkés fejkötős házi nő ez alatt a vizet nagy metszett pohárba töltötte s porcelán tárgyerra téve hozta elé. Aztán soká nézett a távozó után. Egyik szeme sirt, a másik mosolygott s midőn bucsura nyujtanám jobbomat őszinte bizalmaskodással szolt.

—Édes ur! az a szegény fiu szerelmes, pedig az a leány nem neki való; bár ki se jött volna a városból. Ha beéri őket, mondja meg a fiunak, hogy soká ne maradjon oda; jól tudja ő, hogy apjuk haragszik; ne veszítse el az eszét egészen. Hadja oda azt a leányt!. Hagyja hogy menyjen, merre isten vezéreli!

— Legyen nyugodt! majd beszélek véle!...

— Az isten áldja meg!.. isten vezérelje!...

Eltávoztam.

De nem értem be őket.

Jobbra vagy balra tértek le az utról? Az erdőnek vették-é utjokat, avagy a téren diszlő magas kukoricásban veszték el szem elől nem tudom.

II.

Egy év telt.

Ismét ezen a vidéken utaztam. Istokot és Rozsikát egészen elfeledtem, sőt H... falut is elkerülve a bérc élén haladtam végig, s a még jó messzire fekvő t...i uradalom végellen erdőségében elsetédttem.

Verőfényes meleg délután volt, de a mint a nap a láthatár széléhez hanyatlott, a felhők öszvezörrentek, mint iskolás gyermekek ha a tanító kilép a szobából s olyan csetepaté, setétség, villámlás és dörgés keletkezett, hogy a rossz erdői uton meredekeken és árkokon, dőcögve, azt hittem hogy soha sem érem el a t...i uradalom vendégszerető fedelét. —

Már majd egy órát haladtam nemcsak a lovak ijjedős természete, hanem a lejtőség által is üzetve; s a fejez falaknak, melyek máskor oly messzire látszanak, hollétüket sem sejtettem.

Fuvarosom egyre biztatott, hogy az urasági kastély alig van félóra távolban. Megmutatta az irányt. Tekintetemmel fürkészve fordultam a megjelölt pont-hoz. Hasztalan a fekete lepel áttörhetlen volt. Mily

iszonyu lehet a végetlen setétség, gondolám magamban, midőn messzi messzi az alyban kis világot fedeztem fel csakhamar.

Eddig nagy és sulyos cseppek estek egyenkint; most egyszerre megeredt a zápor; a kis, világos pont mindinkább közeledett s fuvarosom egyszerre fölfedezi, hogy az a kis világ nem is a faluban, hanem a falun kívül van, az ugynevezett csaváros patak partján s hogy emberek vannak ott lámpással, hanem hogy ily időben mit kereshetnek a határon, azt meg nem foghatja.

Mint hogy setétben minden pont távolabb fekvőnek látszik, néhány perc múlva, a kis világnak egészen közelében voltunk.

A jelenet meglepett.

Két inas állt a parton hoszú köpenyben és lámpással kezében, a harmadik szintén a parton állt, s a karján levő ruhadarabokat esernyő alatt tartotta; a patak közepén pedig nyakig érő vízben ült valaki, feje felett szintén esernyőt tartott egy negyedik inas.

— Sajátságos jelenet! gondoltam magamban, fuvarosom pedig bámultában meglassította lovait.

A lámpásos inasok egyike hozzám jött s értsemre adta, hogy a nagyságos ur fürdik; hanem csak hajtassak be a kastélyba s találjam otthon magamat. Majd negyed-óra telt a mig a kastélyba értem. A toronyör jelt adott kocsim boltives kapu alatt robogott keresztül. A hoszú setét folyosok megvilágosodtak. Minden oldalon elevenség s közeledő léptek jelentkeztek

Udvarmester- forma tisztességes öreg udvari cseléd jött elem s csinnal kényelemmel butorzott vendég szobába vezetett. Nehány másodperc múlva kávé t serviroztak, jó regalia szivart, könyveket és hirlapokat hoztak. Az öreg udvarmester fölkért, hogy találjam otthon magamat és végre távozott.

Kétszer voltam már fölkérve, hogy találjam otthon magamat. Ugy kell lenni, hogy a házi urnak ez egyellen kívánsága vendégeihez. Meghajlok e szerény kívánság előtt, — gondoltam magamban, — s kávézni nem volt ugyan kedvem, de házi kabátot öltöttem, szivarra gyujtottam s kényelmesen végig nyultam a pamlagon.

A ház fedelén egyre pattogott az eső. A szél, az ablak előtti magas jegenyék sudarait egyre ingatta s csikorgatta, néha mintha a halálmadár huhogása is belevegyült volna, szóval csak hamar oly kíséreti zene keletkezett, mely elem varázsolta „Ördög Robert“ből a lelkek kardalát.

Láttam a könnyelmű félre vezetett ifjut, rakoncátlansága tetőpontján, megrabolni anyja sirkövét; de láttam a pokol kapujától megtérni s részesülni a boldogságban, elérni a célt, melyre hivatva van mindenki. Önkénytelen magamra gondoltam. Céltalan és örömtelen életem multja merült fel előttem. Ködfátyól képeim letarolt mezőket, avart és pusztaságot mutattak, melyeken beteg szenvedély korbácsolt keresztül. Megfogom-e egykor a tört utat tatálni? földerül-e napja, viránya e járatlan sivatagnak? Elérem-e a célt? A bolygó zsidónak lesz-e valaha

megalapódása?.. avagy küzdve, fáradva bolyongva, mit sem érek el, még csak a fájdalom tetőpontját: a kétségbeesést sem? Eszméletem fennakadt, annyira izgatott voltam, hogy szabad léget ohajtva föl-egyenyedtem a pamlagról s az ablakhoz rohantam.

A záport csendes eső követte. A fekete fellegtakaró szétmállott, néhol csillagok tünedeztek keresztül. A lég megenyhült, megfrisült s kellemes illatár szállt fel a kertből.

A „csavaros“ patak haragos zugása tört keresztül a légen. A setét háttérben a lámpavilág megmozdult, mint utra készülő bolygó fény. Vajjon a ki ott fürdik, ismert-e több örömet, csüng-e több érdeklődéssel az életen, mint akármelyik sokat küzdött és sokat szenvedett vándor. — Nehéz és megfejt-hetetlen kérdések; de a fris lég hatása üdvös volt. Miért fürkészni a végzet paragrafusait gondoltam magamban s csakhamar visszatérve a pamlagra, jóltevő szender lepett meg.

III.

Midőn fölébredtem inas állt előttem s a vacsorát jelentve meghívott a terembe.

— Hány óra?.. ez volt első kérdésem.

— Nincs óránk lön a rövid felelet.

— A termekben sincs?. folytattam meglepetéssel.

— Seholt az egész uradalomban.

Ez az én emberem, gondoltam csakhamar. Élete nincs az időhöz kötve. Nem busúl az elmúltért és nem örvend a jövőendő óráknak.

Egy futó pillanat után a tükörbe nyakkendőmet és fürteimet helyre igazítva a terembe siettem.

Sejtelmem nem csalt. Harcosi ő nagysága, vagy a bácsi (a mint őt a vidékben nevezik) egészen szívem és lelkem eszményképe s a legszeretetre méltóbb ember mindazok közt, a kiket csak valaha ismertem.

Igaz hogy hátra tett kezekkel fogad mindenkit. Kézadás nélkül, üdvözöl, maraszt és bucsuzik; de igénytelen külsőjén végig tekintve azonnal fölismerni a nyugodt szenvedélytelen kedélyt s azon elvitathatatlan lelki jóságot, melynek ellentállhatatlan befolyása alatt, mint igazi magyar ember még ümegét is megosztaná mással.

A vacsora fényes volt és sokára terjedt. Többen voltak jelen a vidékből, jegyzők, lelkészek és kisebb birtokosok. Barátságos, atyafiságos hang és kedélyes társalgás fűszerezte a jó magyar étkeket. Mindenki kedve szerint tett, poharat köszöntött adomákat, vagy kalandokat beszélt s midőn kedvét lankadni érezte odahagyta az asztalt, szobájába vonult, vagy haza utazott, szóval, a vacsora után egyszer azon veszem észre, hogy a sok jó bácsi közül a házi urral csak ketten maradtunk.

Ott ültünk pedig ketten az asztalnál, a hajnal pírulásáig, a nélkül, hogy egyetlen percben is álmoságot vagy unalmat éreztem volna.

A saját szerüségnék gyönyörű példánya állt előttem. Szendvedélyem annyi táplálékot talált, miszerint egykor, ha erőm engedi, megkísértem följegyezni mindazt, mit e rövid idő alatt tanulmányoztam.

Magunkra maradva a társalgás még bizalmsabb lett s. átsapott néha a magányügyekre és házi dolgokra, melynek folyama alatt, nem kevéssé lepett meg midőn tapasztaltam, hogy a bácsi, dacára a stoicismus iránti hajlandóságának, mennyire ismeri környezetének, tisztjeinek és alattvalóinak fény- és árnyoldalait, szenvedélyeit és gyengeségeit. Ezen tárgyra vonatkozó elmés észrevételek nem hiányoztak ugyan, de azért ki az érdemet annyira elismerné és becsülné, mint ő, ki gyengeségek iránt annyira elnéző, saját egyenisége iránt pedig szinte oly kevéssé követelő volna— keveset ismertem.

Elmondotta hogy van többek közt a konyhán egy szép és csinos falusi leány, kit kukták, inasok sőt még a tisztartó bácsi is szerelmével üldözőbe vett s mégis mint a híres „rejtélyes árva“ (mely történetnek igen szép, de színműnek elég unalmas) becsületesen töltötte ki az esztendőt.

„A rejtélyes árva“ és konyha szolgáló sorsának hasonlósága felett kedélyesen nevettünk. Végre megemlítette, hogy ha a törvény a példa kedvéért bünteti a rosztat, ő szintén a példa kedvéért jutalmazza az érdemet, hogy míg amaz negatív eszközöket használ, maga pozitív irányban működik és hogy az eszközre vonatkozó nézete nem az ugyan, a mi a törvényhozóké, de célja és az eredmény ugyanaz.

A konyhaszolgáló tehát jutalmazva lesz. Ez volt végső szava, midőn az asztaltól fölálltunk. Az asztaltól egyenesen ágyainkba siettünk. Mily boldo-

gító álma lehet az olyannak, a ki jutalmazás gondolatával siet lefekünni, és negatív rendszabályok nélkül tartja fenn a társadalmi rendet, békét és a kötelesség pontos teljesítését!

IV.

Harcosi bácsi mind a mellett, hogy nem volt soha nős, nagyon szemelött tartja az etikett szabályait. Ebéd előtt nem fogad el és nem tesz látogatást.

Nem tudom hány óra lehetett midőn fölébredtem, de ismerve a ház szokásait, reggeli után, magán sétára indultam, arra számítva, hogy kevés mozgás után olvasással töltem el a délelőttet.

A séta megtörtént.

Visszatérve a mezőről, a kert illatos lége és kellemes csoportozatai közt haladtam a kastély felé, midőn a nyugoti bástya közelében, (mely talán a löpor feltalálása óta sütőháznak használtatik) egy szalma kalapos leányra és jó forma fiatal suhancra bukkantam.

Megjelenésem nem zavarta meg őket, sőt öszvefogozva a mint ott álltak, üdvözöltek, bizalomtetyesen és derülten mosolyogván rám.

Már majd elhaladtam előttök, midőn emlékemben egyszerre megvillan H... falu, melyen év előtt utaztam keresztül.

Gyorsan fordultam vissza, egy futó pillanat elég volt hogy fölismerjem őket. Ők voltak Istok és Rozsika,

Néhány kérdést téve csakhamar megtudtam,

hogy Rózsika az óta itt a kastélyban szolgál, hogy Istok folyton hü hozzá, de az egybekelést atyja most is oly makacsul ellenzi, mint év előtt, okul vetvén a leány rosszságát, holott a valódi ok a leány szegénysége.

— Mit lesztek teendők? kérdeztem részvétellel.

— Mit? — felelt szemmeresztve Istok — hát apám uram hogy maradjon a jószággal mi meg zselértelket fogadunk és megélünk kezünk munkájával.

— Abból bizony semmi sem lesz—felelt Rozsika gyorsan — ha atyja ura nem egyezik bele.

— Istok ravasz pilantást vetett rám, mely bagoly pislogáshoz hasonlított s azt látszott erősíteni: de biz abból lesz valami! végre elmondá, hogy a nagyságos ur, a mit még soha sem tett Rózsikát mára maga elé parancsolta s hogy ő is jelen akar lenni.

Egyszerre eszembe jutott a jutalmazás gondolata, melylyel fekünni mentünk és a positivitás feletti nézete kedélyes házi gazdámnak.

— Legyetek jó reménnyel és várjátok míg a nagyságos ur eléparancsol—biztattam őket és tovább haladtam.

A főépület kertfelőli oldalát közelítve meg s az ezen oldalon végig nyuló hosszú folyosoba tekintve, csakhamar észrevettem a bácsit hátra tett kezekkel és fehér fürdő köpenyben járt fel s alá. A folyosó egyik végén inas állt, a másik végén az igazgató és tisztartó. A bácsi fel s alá jártában az inas előtt megállt és halkán kérdezte, hogy bajusza szürkül-e? arca vitor-e, vagy halvány?

Az inas megnyugtatólag felelt, mire a bácsi (a ki mint látszik, köréből nemcsak az órákat, hanem a tükröket is számüzte) megfordul, a folyosó tulsó végéig sétál s az igazgatóval és kasznárral kezd hal-
kan beszélgetni.

Közelebb vonultam azon oldalhoz s kívül a folyo-
son, észrevétlen, hallgathattam a beszédet.

— Tehát semmi rosztat nem tudnak felöle? szolt a bácsi komolyan.

— Semmit nagyságos ur!... lön a rövid felelet.

— A tisztartót egyszer nyakon öntötte, folytat-
ta a bácsi jó indulaltu mosolylyal, mire az igazgató
azonnal megjegyezte, hogy a tisztartónak a sütőház-
ban éjjel semmi keresete; a tisztartó pedig kevés
ideig irult-pirult ugyan, de aztán csakhamar pa-
naszra fakadott, hogy az a takaros leány, mint szeret-
heti annyira hiven és becsületesen azt a buta paraszt
legényt.

— Elég — folytatta a bácsi — hol az öreg szé-
kely?

— Itt van és várja nagyságod parancsát, vála-
szolt az igazgató.

— Hivjátok elő őt.

Néhány perc mulva a legmeghatóbb jelenet
fejlett ki, melynek valaha tanuja voltam.

A mint a vén székel, s mögötte Istok és Ró-
zsika a folyosó tulsó végén láthatók lönek, a bácsi
egyenesen feléjük irányozta lépteit s a lehető te-
kintélyes állásba téve magát szolt.

Miért ellenzi kend hogy fia e leányt elvegye?

A székely a leány roszaságát vetette okul.

— Nem igaz! riadott rá a bácsi s csakhamar a kastély egész közönsége tanuskodott mellette.

— Aztán nincs semmije... az én fiannak pedig...

— Nem igaz!.. riadott rá a bácsi másodszor, mire az igazgató pecsétetes okmányt vont elé oldalzsebéből s a jelenlévőknek nem csekély meglepetésére hangosan felolvasta, hogy Harcosi László ö nagysága, H... faluban a templom mellett fekvő zselléreltékét utána tartozó tizenöt hold réttel és szántóval, a becsületes szolgálat és jó magaviselet emlékéül ugyan H... faluban lakó Sós Rózsi férjhez menendő leánynak ajándékozta.

Szívemet oly hangosan éreztem dobogni, miszerint a legnagyobb erőmegfeszítésre volt szükségem, hogy el ne áruljam hivatlan jelenlételemet.

Midőn az olvasmánynak vége volt, Istok a bácsihoz rohant s hátra tett kezeit ajkához akarta erőszakolni; de ez aztán nehezebb feladat volt, mint a Rózsika „igen“ szavát megnyerni.

A bácsi hátrált és tiltakozott darabig; de a midőn látná, hogy az elég jó erőben levő igazgató és tisztartó ugyancsak küzdenek, a boldogság mámorától dühössé vált Istokkal s mégis alig bírják őt visszatartoztatni, gyorsan megfordult megfutamadott s a terem ajtóját maga után becsukta.

Végre is Rózsikának sikerült Istokot észreteríteni, a ki dorgálva is kedves csengésű hangjával megértetni igyekezett Istokkal, hogy urak közt másként viselje magát, mert a nagyságos ur nem

szokta megengedni senkinek hogy kezét megcsokolja.

Midőn Istok ilyenén magyarázatok folytán kibékült és lecsendesedett, az öreg székely is kiterjesztette karjait és kitagolva lön a nagy szó „Legyetek boldogok“

Istok az óta a boldogság mámorától még hány-szor lett dühös arról nehéz volna számolni.

Én pedig szintén megelégedve és elragadtatva hagytam el a t...i uradalmat, a nemes szivnek oly ritka példányát láttam itt, mely jó tetteivel nem hiúságának szolgál, mely titokban puhatolja ki a szükségét, s egyesek boldogításával eszközli a közjollétet, a nélkül, hogy a hirlapok kiharangoznák nevét, s a szokásos „nagy hazafi“ melléknevet illesztenék mellé.

KOMÁROMY FERENC.

BETHLEN GÁBOR HALÁLA.

Halálos ágyon a fejedelem,
Halálos ágyán fekszik Bethlen Gábor;
Testének szenvedése végtelen
Fel-felriasztja percnyi nyugalmából. 1)

De lelke, melynek nyitva már az ég,
A fejedelemnek büszke lelke gondól;
Gyorsröptü szárnya nincs lekötve még
A kínos szenvedéstől, fájdalomtól:

„Kevés perc mulva életem lefoly,
Lejár végképen az én életóráám,
S szabaddá válván lelkem a fogoly,
Egy szebb hajnal derüje mosolyog rám.

Tekints el szent isten! multam felett—
Im összetett kezekkel esdve kérlek—
Latolj még engem, tarts itéletet:
Hisz szent kezekben tán azért a mérleg.

1) Bethlen Gábor vizkórban szenvedések közt halt meg.

BETHLEN GÁBOR HALÁLA

Az égi hit s a lélekismeret
Szabadságát megtámadá az ellen:
Én elvállaltam a nagy szerepet
Csatába szállni álnoksága ellen.

Kezembe ragadván a lobogót,
Csatára keltem istenem nevében,
És kardom nem hiába villogott
Mert győzelemről győzelemre léptem.—

És építék az észnek küzdhelyet,
Kemény alapra hogy ne enyésszék el, 1)
Hol lélekben erősebbé lehet
Szerette népem: a magyar s a székely.

Mert jön idő, midőn az isteni
Vallásoshit meg lesz támadva újra,
S midőn élethalálra küzdeni
Más fegyver kell a vészes háborúra.

Népem! ha észben kimivelve léssz
S szilárd elvekből fogsz készíteni vértet,
A sorsodat vezérlő égi kéz
Ez új harcban is meg fog védni téged....

Tekints el szent isten! multam felett—
Im összetett kezekkel esdve kérlek—
Latulj meg engem, tarts itéletet:
Hisz szent kezedben tán azért a mérleg!—

1) A nagy-enyedi főtanoda.

Igy szolt a hős... és drága élete
Mint éj ölén a fogytán égő mécses
Egyszerre csak végső lobot vete,
S elköltözött az üdvnek kulfejéhez

Vagy mit beszélek... ő el nem hagyott,
Köztünk van ő még most is—szellemével,
Ugy nézzük őt mint fényes csillagot,
Mely sugarával révparthoz vezérel.

Ha megújulnak a gyászos napok
S a nyugvó elvek harcra kelnek újra:
Zászlója ismét előttünk lobog
S így indulunk a vészes háborúra.

Kablünk boltjára páncél nehezül:
A meggyőződés erős acélából;
Kezünkben harcra hívó fegyverül,
Az ész kifent, fényes szablyája lángól.

MENTOVICH F.

T A R T A L O M.

KÖZLEMÉNYEK HUMBOLDT IROMÁNYAIBÓL II.

Mentovich F-től.

BABONÁK, ELŐITÉLETEK Nagy I-től.

TANULSÁGOS LEVELEK URAMBÁTYÁMHOZ II.

Mentovich F-től.

LÓSÁRDI ZSUZSÁNA Kelen-től.

HAZASZERETET NÖVELESI SZEMPONTBÓL II.

Molnár J-től.

AZ ERŐ ÁTVÁLTOZÁSAI Halmágyi S-től.

A BÁCSI Komáromy F-től.

BETHLEN GÁBOR HALÁLA (költemény) Mentovich F-től.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

A „MAROSVÁSÁRHELYI FÜZETEKBŐL“ ez év folytán még két füzet fog megjelenni. A négy füzetnek összesen, előfizetési árra 2 frt. ezüstben. Példányokkal még szolgálhatunk.

SZERK.
